

Oppfølging av særlig verdifulle
kulturlandskap i Sør-Trøndelag

RAPPORT:

MIDTRE GAULDAL KOMMUNE

Innhold:

- Beskrivelse av kommunen
- Bjørkåsen – Storbudalsgårdene – Tovmoen
- Hiåvolla
- Presthus – Solberg i Soknedal

www.fylkesmannen.no/kulturlandskapsprosjektet

FYLKESMANNEN I SØR-TRØNDELAG
Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag

Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Statens Hus

7468 TRONDHEIM

Besøksadresse: E. C. Dahls gate 10

Tlf: 73 19 90 00

postmottak@fmst.no

www.fmst.no

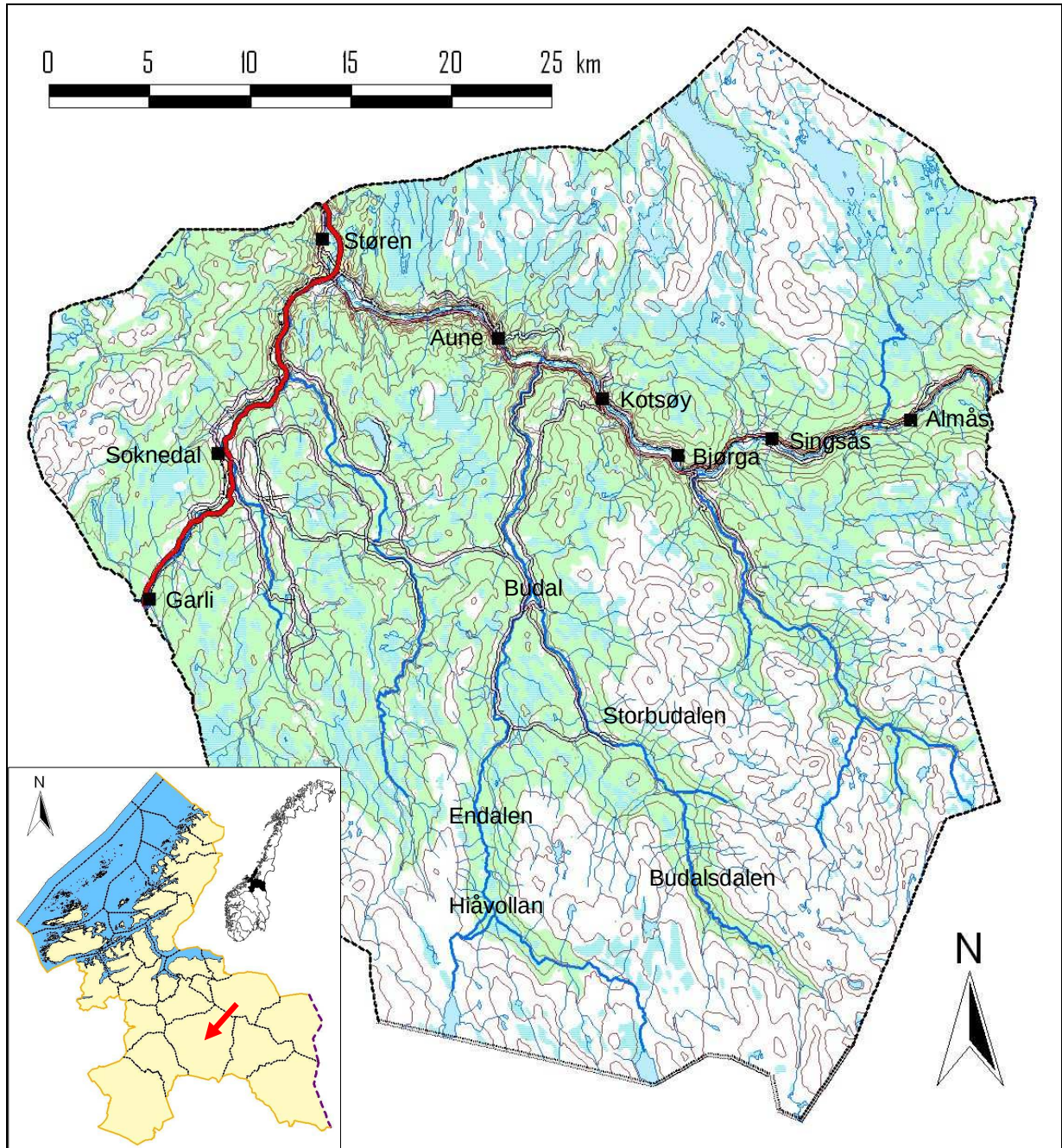
TITTEL Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Midtre Gauldal kommune	DATO 23.01.2006
FORFATTER Vigleik Stusdal	ANTALL SIDER 39
PROSJEKTLEDER/-ANSVARLIG Laila Marie Sorte/Per Joar Gunnes	STIKKORD Kulturlandskap Midtre Gauldal
UTGITT AV Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling	

Innhold

1	Beskrivelse av kommunen	1
2	Bjørkåsen, Storbudalsgårdene og Tovmoen.....	5
3	Hiåvollan	18
4	Presthus – Solberg i Soknedal	27
5	Kilder.....	39

1 Beskrivelse av kommunen

Midtre Gauldal ligger i innlandet i Sør-Trøndelag og grenser til Holtålen, Selbu, Melhus, Klæbu, Rennebu og Meldal i tillegg til Hedmark fylke, figur 1. Kommunen har et samlet areal på 1861 km². Folketallet var per 1.1.2005 5.797 personer (SSB 2006). Tallet har de siste fem årene gått noe opp, men det regnes likevel med en nedgang framover etter de beregninger som er gjort av SSB.

Figur 1. Kart over Midtre Gauldal kommune. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

Kommunesenteret i Midtre Gauldal er på Støren. Der møtes to sentrale veier som knytter landet på langs, E6 og RV 30. Det er et hoveddalføre i kommunen og mange sidedaler. Gaula er ei av landets beste lakseelver og det er flere større sideelver. Gaulavassdraget er vernet og

har med det sine naturlige svingninger gjennom året. De største innsjøene i kommunen er Samsjøen, Holtsjøen og Store Burusjøen. Forelhogna er høyeste fjell, 1332 moh. Forelhogna er også navnet på nasjonalparken, som berører flere kommuner. I Budalen er det funnet flere jernvinneanlegg, det eldste fra ca år 200 e. Kr. Ellers er det flere bygdemuseum og kulturminner i hele kommunen, noe som vitner om en sentral og viktig plassering. Kommunen har mange seterdaler og mange setrer er i drift.

Antall sysselsatte i primærnæringene er 17,1 % som er 2 % over gjennomsnittet for fylket (SSB 2006). Antallet sysselsatte i sekundærnæringer er ca 3 % flere enn gjennomsnittet i fylket. Det er kun 3,1 personer per km² og andelen bosatt i tettbygde strøk er 34 % mot gjennomsnittet for fylket er 75 % og for nabokommunen Melhus 54 % (SSB 2006).

Mye av berggrunnen i kommunen består av kalksilikatskifer og –gneis, fyllitt, glimmerskifer og grønnstein. Det er bergarter som forvitrer lett og gir godt jordsmonn.

Skogbruket og skogindustrien står sterkt i kommunen. Jakt og fiske er viktige ressurser, og kommunen har del i Nord-Europas mest produktive villreinstamme.

Jordbruksarealet er på 55 533 dekar ved siste søknadsomgang (31.07.05), med 331 søkere. 213 bruk hadde storfe, av de var det 161 som hadde mjølkekyr (SLF 2004). Antall mjølkeprodusenter har gått ned med 9 fra året før og antall mjølkekyr er redusert med 52 til 2198. I 1995 var det over 400 som søkte om produksjonstilskudd og derav 228 med mjølkekyr. Det er en nedgang på ca 30 % i antall bruk som driver med mjølkeproduksjon (SLF 2004). Antall mjølkekyr har i samme periode blitt redusert med 251 kyr som tilsvarer en reduksjon på ca 10 %. Reduksjonen i antall mjølkekyr i hele fylket er i samme periode på ca 18 %. I kommunen er det en merkbar økning i antall mjølkekyr på vinteren (tellinga per 31.12.). Om det skyldes at det er tjenlig å redusere antallet når en er på setra eller det er enklere å høste for og produsere på vinteren, vites ikke. Antall ammekyr har økt i perioden, fra 121 dyr i 1995 til 624 kyr per 31.7.05 (SLF 2004). Antall besetninger med sau har gått ned, men det totale antallet sauer har økt fram til de siste åra, men siden har også dette tallet gått noe ned. Antallet vinterfora sauer er nå ca. 7000.

Midtre-Gauldal har en særlig utfordring i å holde oppe et aktivt setermiljø. Det å stimulere til fortsatt drift og utnytte de muligheter for ny næring som et aktivt setermiljø gir grunnlag for, er viktig for landbrukspolitikere i kommunen. Det er allerede de som bruker setra til alternativ bruk der barn og ungdom får et godt sommertilbud med ansvar og lek sammen med dyr og voksne.

Auka produksjon er ofte basert på innkjøpte innsatsfaktorer, som kunstgjødsel, sprøytemidler og kraftfôr. Høyere produksjon per enhet har ført til at en har økt produksjonen på et mindre antall dyr og areal. Færre dyr, mindre behov for grovfôr og for beitearealer har ført til at mye jord har gått ut av produksjon. Der arealet er lite og dårlig arrondert er det vanskelig å høste med store moderne maskiner, slik at disse arealene blir liggende brakk. Flere mindre bruk er mer eller mindre gått ut av produksjon fordi det er for lange avstander og for vanskelig å høste.

Når dyra forsvinner blir behovet for driftsbygningen borte, driftsveier og utgarder forfaller, noe som fører til at en del av den særprega bygningsmassen og skifteinndelinga forsvinner.

Det åpne landskapet forsvinner og blir bevokst med kratt, og etter hvert tett skog. For å holde kulturlandskapet åpent er det behov for beitende dyr. Mjølkekyrne må nødvendigvis være i nærheten av driftsbygningen, men ungdyra, sauene, hestene og kjøttfeet kan flyttes og beite i andre områder enn i nærheten av husa.

Det kulturlandskapet vi har fått er en følge av en villet politikk; noe som vi har fått med på kjøpet, men som vi allment ikke setter pris på. Når naturen tar tilbake arealet blir det biologiske mangfoldet endret, antall arter blir færre og mye kulturhistorie forsvinner. Dette er verdier som oppfattes å tilhøre allmennheten og som landbruket har et ansvar å holde i hevd. Når kulturlandskapet endres så radikalt, forsvinner mye av grunnlaget for vekst i andre næringer, så som turistnæringa med tilhørende ringvirkninger.

I dette prosjektet vil en forsøke å vise hvilke verdier som en har innenfor de områder som er valgt ut og hva som skal til for at en fortsatt kan ta vare på disse. Hva som er mulig å ta vare på er opp til den enkelte grunneier og de som har interesser i områdene. Noe av pengene som er med i grunnlaget for inntekter i landbruket, blir nå kanalisert slik at de kan være med å stimulere til å holde prioriterte områder i kulturlandskapet i hevd.

Undersøkelsesområdene

På et møte mellom representanter fra prosjektet og Midtre Gauldal kommune 12.2.04, ble det besluttet å arbeide videre med fem områder som utgangspunkt: Hiåvollan, Storbudalsgårdene, Bjørkåsen, Granøien plantefredningsområde og et nærmere avgrenset område i Soknedal. Granøien plantefredningsområde utgikk på grunn av manglende kapasitet i feltsesongen. Området i Soknedal ble nærmere avgrenset i felt, og omfatter grenda mellom Presthus og Solberg øst for Soknedal sentrum.

Utvelgelsen av områder i prosjektet gir ikke en endelig oversikt over de mest verdifulle kulturlandskapene i kommunen. Andre områder kan også være særlig verdifulle kulturlandskap. Prosjektet er først og fremst en arbeidsmetode, der målrettet innsats mot enkeltområder er en sentral del i arbeidet for å oppnå maksimal effekt av de tiltak som settes i verk i kulturlandskapet.

Bjørkåsen – Storbudalsgårdene ligger ved inngangen til Budalsdalen. Innenfor et avgrenset område ved Tovmoen, finnes et svært variert spekter av kulturminner som forteller om menneskenes bruk av utmarksressurser, og en slik rikdom finnes knapt andre steder i Trøndelag (Stenvik 1989). Her er høyløer, slåttebuer, fangstanlegg, kullmiler/tjæremiler, gravhauger, jernvinneanlegg og mange utslåtter, hvorav et område er bevart med et relativt rikt innhold av kulturmarksarter. Tunet på gården Bjørkåsen består av hele 12 gamle bygninger og utgjør et helt særegent kulturmiljø, som er representativt for de gamle gårdsbruka i de indre deler av fylket. Anlegget er som helhet svært bevaringsverdig. Storbudalsgårdene utgjør et særpreget og helhetlig gårdsområde, hvor tilknytningen mellom gårdsbruk, seterdrift og utmarksslått er svært tydelig. Som helhet er området svært kulturhistorisk interessant og har stor landskapsverdi.

Hiåvollan fremstår som et uvanlig komplett og interessant seterområde. Her finnes tallrike, velskjøttede gamle bygninger, bevarte utslåttområder og mer eller mindre tradisjonell drift med slått og beiting. Gammel kulturmark forekommer mange steder utenom de inngjerdede setervollene og har et typisk innhold av kulturmarksarter. Landskapet oppleves som helhetlig, og interessant. I *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* (Liavik

1996) var ”kontinuitet, helhetlig landskap og mangfold” utslagsgivende kriterier under prioriteringen av området som et av tretten nasjonalt verdifulle områder i fylket.

Presthus – Solberg i Soknedal oppleves som et helhetlig og harmonisk kulturlandskap. Det har særpreg, med sine bratte bakker og mange bevarte gamle bygninger og tun. Flere tun i området har stor bevaringsverdi, samtidig som grenda har et aktivt jordbruk med relativt få nedlagte bruk. Jordbrukslandskapet er representativt for de litt høyereliggende dalførene i Trøndelag, og bygningsmiljøene er representative for hele regionen. Alt dette gjør området nokså unikt.

2 Bjørkåsen, Storbudalsgårdene og Tovmoen

Befart: Ultimo september 2004

Hoh.: 510- ca. 700 m

Beskrivelse av området

Bjørkåsen, Storbudalsgårdene og Tovmoen er et høyereliggende gårds- og seterområde som ligger i munningen av en av de mest interessante seterdalene i regionen. Seterdalen omfattes av Budalen landskapsvernområde, som ligger i tilknytning til Forollhogna nasjonalpark. Både Bjørkåsen og Tovmoen ble registrert med klasse 2 (områder av stor verdi for kulturlandskapet) i *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* (Liavik 1996), mens Storbudalsgårdene her ble registrert i klasse 3 (landbrukets hverdagslandskap – av lokal verdi). I den samme registreringen ble Budalen klassifisert som et av de tretten mest verdifulle kulturlandskapa i fylket, med nasjonal verneverdi.

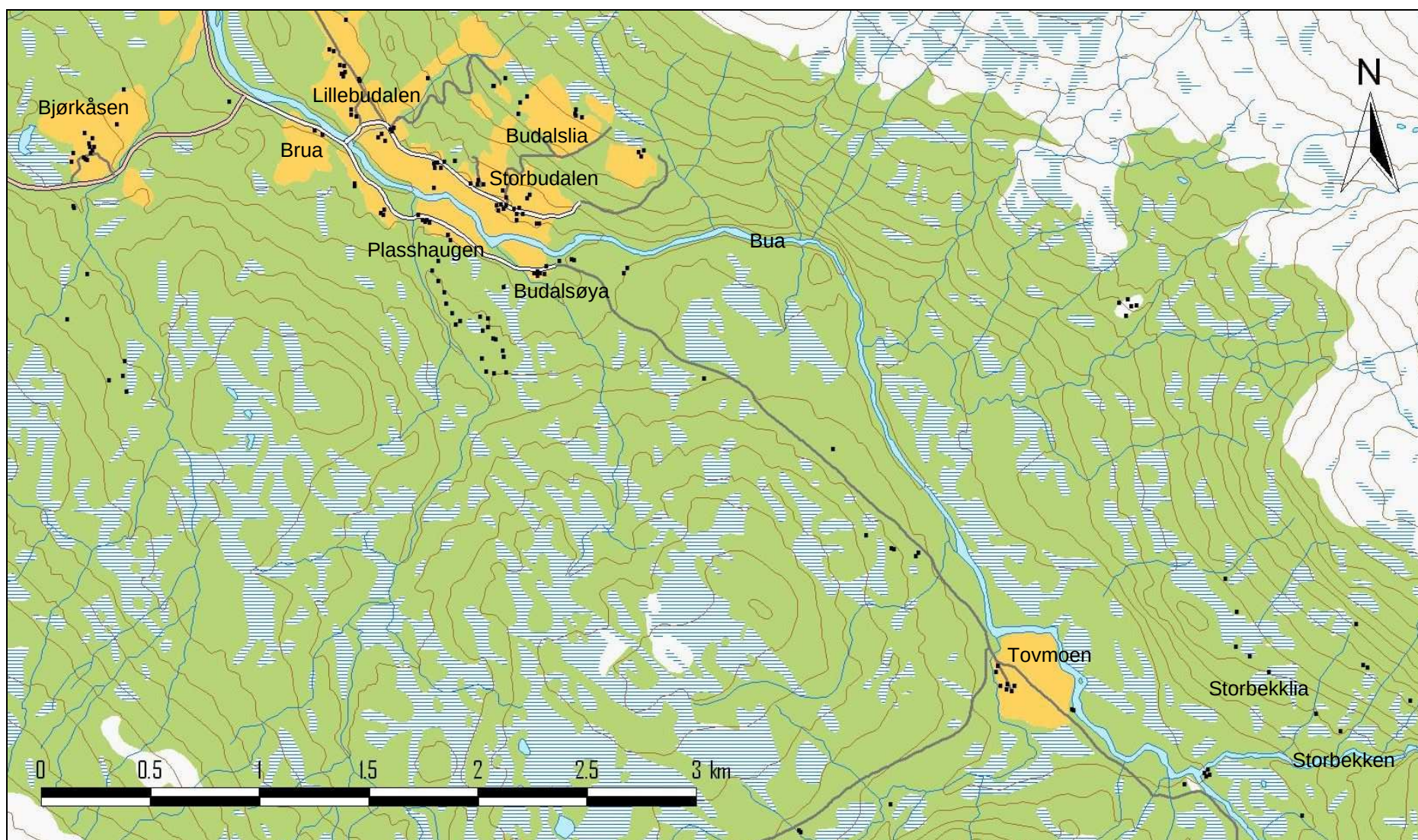
Gårdsbruket Bjørkåsen ligger litt for seg selv her, uten direkte tilknytning til andre gårdsbruk i området, figur 2. Mellom Bjørkåsen og Storbudalsgårdene ligger dessuten Lillebudalen. Storbudalen består av fire gårdsbruk, som ligger på rekke og rad under den sørvendte Budalslia. Like nedenfor gårdene renner elva Bua, som gårdene og dalen har tatt sitt navn etter. I Budalslia, ca. 80 høgdemeter ovenfor gårdene, har hver av dem ei heimeseter. I lia øst for Storbudalsgårdene ligger et tidligere område for utmarksslått. Det undersøkte områdets østgrense går ved gårdsbruket Tovmoen.

Berggrunnen i området består av kvartsglimmerskifer med innhold av aktinolitt, klintzoisitt, diopsid og kalkspat (NGU 2006). Sistnevnte er med på å gi et delvis kalkrikt jordsmonn og kalkrike jordvannsmyrer. Mange steder er imidlertid berggrunnen dekket av avsetningsmateriale, som gjør at jordsmonnet ikke alltid avspeiler berggrunnens innhold av mineraler. Innmarka på Tovmoen og Storbudalsgårdene (det som er nedenfor Budalslia) ligger på breelvavsetninger, mens jordsmonnet ellers for det meste består av morenemateriale av vekslende tykkelse, med innslag av torvjord flere steder.

Nåværende og tidligere drift

Tidligere var det en mangesidig ressursutnyttelse på gårdene og stor grad av naturalhushold, med mange forskjellige dyreslag. Det var tidligere vanlig at hver gård hadde både kyr, sauer, geiter, hest, høns og gris. Ovenfor gårdene ligger heimesetene, hvor dyra ble holdt vår og høst. Om sommeren ble dyra sendt til setrene i Synnerdalen, hvor det fantes god tilgang på utmarksbeite. I dag er imidlertid drifta langt mer spesialisert og utnyttelsen av utmarka redusert og forenklet.

Selv om Budalsgårdene ligger høyt til fjells, er gårdsdrifta her gammel. Det er kjent fra et gammelt dokument at erkebiskop Eilif i 1327 fornyet et gammelt skattefritak for Storbudal gård mot at oppsitterne skulle holde husrom til pilegrimmene, holde bruer og klopper i orden samt renske veier for skog og kratt. Budalsgårdene lå trolig øde under Svartedauden, men ble senere befolket igjen.

Figur 2. Kart over området Bjørkåsen, Storbudalsgårdene og Tovmoen. Det undersøkte området omfatter stort sett arealet øst for Bua og Storbekken, sett bort fra Bjørkåsen, som ligger vest for elva. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

Opprinnelig har det nok vært bare en gård i området, før denne ble delt i Storbudal og Lillebudal. I dag er Storbudal delt i flere bruk, fordelt på to gårdsnummer. Gnr. 173 har tre bruk, mens gnr. 174 har ett bruk på nordsiden av Bua og to mindre bruk (Plasshaugen og Budalsøya) på sørsiden.

Lia mellom Storbudalsgårdene og Tovmoen består av Vollan og Storbekklia. I dette området var det utmarksslått til begynnelsen av 1960-tallet, og det finnes derfor ennå tydelige spor igjen av denne drifta. Det var stort sett fastmark som ble slått, men også en del myrarealer har vært høstet. Vanligvis ble hver teig slått bare tredje hvert år, og slåttearealene var derfor ofte delt i tre. Dette området blir i dag kun beita av sau på utmarksbeite.

Av Storbudalsgårdene er det i dag drift på bnr. 174/1, 173/3 og 173/4. På bnr. 174/1 er det i dag melkeproduksjon i kombinasjon med et mindre antall sau. På bnr. 173/3 er det melkeproduksjon, mens det siste bruket kun har en mindre sauebesetning. Jorda på bruket 173/1 blir leid bort til 174/1 og holdes slik i drift. Beitene til gårdene ligger for det meste i lia mellom gårdstuna og heimesetrene. I dag er heimesetrene oppdyrket og høstet maskinelt. Dette utgjør nå en viktig del av innmarksarealet på gårdene, særlig på grunn av at jorda her er flatere enn nede ved gårdene.

Selv om også Bjørkåsen er en gammel gård, med 3-400 år gamle bygninger stående, er den yngre enn de bedre beliggende Budalsgårdene. På bruket drives det i dag melkeproduksjon, men også dette bruket hadde tidligere en mangesidig ressursutnyttelse med en omfattende bruk av utmarka, noe det finnes tydelige spor av i marka rundt gården. Også Bjørkåsen har seter i Synnerdalen.

Tovmoen er den øverste gården i Budalen, og ligger for seg selv på rundt 600 moh. ca. tre kilometer fra den nærmeste av de andre gårdene. Tovmoen ble ryddet i Kongens allmenning i begynnelsen av 1800-tallet, og er slik sett ingen gammel gård (Stenvik 1989). Imidlertid er det spor i området som viser at her har vært stor aktivitet (jakt, jernutvinning, slått osv.) gjennom rundt 2000 år. Gården drives i dag med melkeproduksjon.

En god utnyttelse av utmarksressursene var viktig for å kunne overleve i tidligere tider. I tillegg til at her er gode beiteområder i fjellet, har terrenget rundt Tovmoen vært rikt på både små- og storvilt. Trolig har lokale populasjoner av alt fra rype og bever til elg og rein vært beskattet. Under reindriften på 1700-1800-tallet var det på Tovmoen samene helst bodde, siden de her var svært nær beiteområdet til den store reinstammen her (Stenvik 1989).

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Området mellom Storbudalsgårdene og heimesetrene i Budalslia er gamle slåtteområder, noe flere høyløer i området tydelig viser. I dag er deler av området gjengrodd med bjørkeskog, men her beites en god del, særlig på bnr. 173/3. I tillegg er her noe gran. Beitinga foregår delvis i skog og delvis på åpen mark. Det er ikke foretatt vegetasjonundersøkelser her, men ved rydding vil området trolig kunne få tilbake noe av sin opprinnelige struktur.

Er stort beiteområde finnes også på 174/1 øst for tunet, i lia mellom elva og setra. Den gamle vegen til Storbekklia, "Vårstien", går gjennom dette beiteområdet og forbi setra ovenfor. Her er noe skog (bjørk og gran) og noe åpent. Det blir tatt ut noe ved, men ikke nok til å holde arealet åpent. Dette er trolig også tidligere slåttemark, blant annet siden det står ei slåttebu nede ved elva her.

Storbekklia er kanskje det eldste Slåtteområdet her i Budalsdalen. Hvor lenge det har vært drevet slått her, er usikkert, men det er nok i flere hundre år. De rike gressgangene og fine slåttengene her må ha vært en verdifull ressurs. Området har en rik flora, og her skal finnes flere arter orkideer. Den rike floraen henger sammen med at jordsmonnet varierer fra mager mosemyr til kalkrik, høyproduktiv myr. Erfaringen tilsier at hvis de gamle slåttengene ikke blir slått, forsvinner flere av artene. Derfor forsøker man å hode et avgrenset område i drift med jevnlig slått for å bevare artsrikdommen. Dette hindrer også at området vokser igjen av skog.

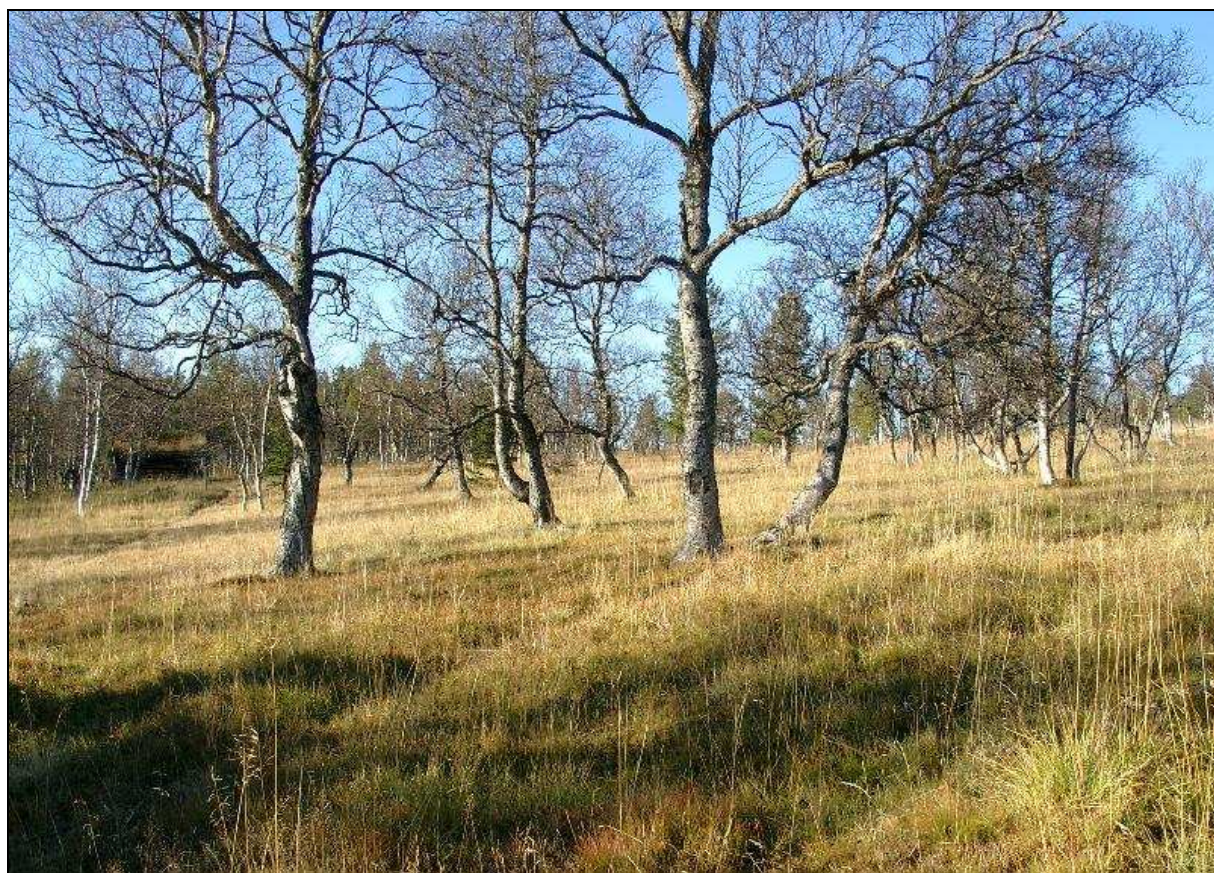
Vollan er en gammel setervoll i lia her ved Tovmoen. Fremdeles er mye åpent, og her finnes rester av løer, ei årestue fra 1736, og pilgrimsleden går også gjennom her. Området er imidlertid i gjengroing med vier, einer, bjørk og furu. I tillegg er her et lite granplantefelt. Grasvegetasjonen har fortsatt innslag av typiske kulturmarksarter som småengkall, marikåpe og blåkoll, i tillegg til andre vanlige arter som finnskjegg, fjelltimotei, legeveronika og tepperot.

I en myrslått i samme området, var vanlige arter i vegetasjonen stjernestarr, gulstarr, slåtestarr, blåtopp og blåknapp. Det er spor etter slike myrslåtter over store deler av området, figur 3.

Figur 3. Området ved Tovmoen/Storbekklia er rikt på gamle myrslåtter. Selv om det er tydelig å se hvilke arealer som har vært slått, har gjengroinga begynt å gjøre seg gjeldende.

Det gamle slåtteområdet, som i begynnelsen av 1990-tallet ble ryddet i samarbeid med skolen, ble undersøkt næmere. I området står også noen høyløer og ei slåttebu. Området har flere store, gamle bjørketrær, på samme måte som da det var i drift, figur 4. Grunnen er frisk til fuktig, og i vegetasjonen her finnes en rekke typiske kulturmarksarter, som blåklomme, gulaks, sølvbunke, småengkall, kvitbladtistel, marikåpe, engsoleie, engkvein, gulstarr, føllblom og blåkoll. Typiske fjellarter som fjellmarikåpe og fjelltimotei har også funnet sin plass i kulturmarka her. Forekomst av harerug tyder på innhold av kalk i jordsmonnet, mens firkantperikum og noe skogstorkenebb tyder på en begynnende gjengroing. Andre registrerte arter her er finnskjegg og smyle. På tørre steder er det innslag av lyngarter. Dette arealet med gammel kulturmark er svært interessant, ettersom det finnes svært få slike utmarksslåtter som ennå er så godt bevart. Området har i stor grad beholdt sitt preg, takket være ryddinga for vel 10 år siden og skjøtselen med slått. Dette viser at det er forholdsvis lite som skal til for å bevare et utvalg av de gamle utmarksslåttene.

Figur 4. Dette gamle slåtteområdet i Storbekklia er ryddet og har bevart sitt opprinnelige preg med spredte bjørker og høyløer og slåttebuer i kantene. Vegetasjonen er relativt artsrik, med mange typiske kulturmarksarter.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Bjørkåsen utgjør et helt særegent kulturmiljø av bevaringsverdige bygninger, de eldste 3-400 år gamle, figur 5. Gården har et svært helhetlig bygningsmiljø, ettersom alle de gamle

bygningene (hele det gamle tunet) er samlet uten nyere bygninger imellom. Tunet er av den gamle typen, før samling av ulike funksjoner under samme tak ble vanlig. I dag står her trønderlån, fjøs, kornlåve, stall/grisehus, tre stabbur, mastu, sommerstue, eldhus, smie og bastu. En annen kornlåve er revet. Like ved tunet står et sommerfjøs.

Figur 5. Tunet på Bjørkåsen utgjør et særegent kulturmiljø som består av hele 13 tømmerbygninger, de eldste rundt 300 år gamle. Tunet er som helhet svært bevaringsverdig.

I 1997 ble mastua restaurert og delvis også sommerstua (som har fått nye vinduer og nytt tak). Mastua blir i dag leid ut. I dårligst stand er låven på to etasjer og med torvtak. Denne haster det å få gjort noe med. Også trønderlåna må ha nytt tak. Stabbura er i god stand, det ene har fått nytt torvtak. Bare gammelfjøset mangler torvtak, det har i stedet tak av eternitt. Bygningen brukes i dag bare som lager, da det er satt opp et nytt fjøs like bak tunet. Stallen er i dag bare i bruk som vedskjul.

Tidligere var det mange utmarksløer i tilknytning til gården, men i dag er en del av dem borte. Et stykke sør for gården står likevel ennå "Gammelløa", om enn i forfall. To andre løer står på ekra like nedenfor tunet. Den ene står helt inntil dyrkamarka, mens den andre står ved gamlevegen mot Budalsgårdene.

Til Bjørkåsen hører også ei seter i Synnerdalen. Av de gamle seterbygningene er seterbua, det gamle fjøset, to løer og et kokhus (møssmørbu) bevart på selve vollen. I tillegg er her satt opp et nytt fjøs. At både det gamle gårdstunet og den tilhørende setra er bevart i så stor grad som her, er nokså uvanlig. Dette styrker gårdens verdi som kulturminne, som samlet sett er meget bevaringsverdig.

Storbudalsgårdene har delvis gammel bebyggelse, og ligger på rekke på ei hylle i kulturlandskapet, med heimesetrene liggende like ovenfor og store slåttemråder i utmark innen relativt kort avstand.

På Storbudal bnr. 173/3 står det blant annet et stabbur. Dette er imidlertid i begynnende forfall, og skulle vært restaurert. På heimesetra i Budalslia står det både fjøs og seterbu som er i god stand, figur 6. Bua er nå leid bort som fritidshus. I tillegg står det her et kokhus og et gammelt sauehus, som begge er i begynnende forfall og som bør restaureres. Eneste steingarden i området er mellom bnr. 173/3 og 174/1. Denne er en del av geila som gikk her, slik at man kunne føre dyra opp til setrene og utmarka uten at de kom inn på slåttemarka.

Figur 6. Bygningsmassen på heimesetra til bnr. 173/3 i Storbudalen er godt bevart. Her står fire bygninger; fjøs (fremst), seterbu, kokhus og saufjøs. Setervollene her er oppdyrket og høstet maskinelt.

På heimesetra til Storbudal bnr. 174/1 står det i dag fjøs, seterbu og grisehus. Heimeseterbua brann imidlertid ned (trolig på 50-tallet), og en gammel slåttebu fra området nær Tovmoen ble flyttet hit som erstatning for denne. Både seterbua og fjøset er i dag i brukbar stand, med tette tak. Grisehuset ble flyttet opp hit fra gårdstunet, og ble brukt som lager her. Det er imidlertid i forfall nå. Litt øst for tunet på gården står det to eldre bygninger, ei bastu og det som trolig har vært et kokhus eller kvernhus.

På Storbudal bnr. 173/4 står det et sommerfjøs og ei høyløe (i reisverk) i Budalslia. Ei smie som var felles mellom dette bruket og 173/1 står ved vegen her. På Storbudal bnr. 173/1 står det på heimesetra et fjøs i begynnende forfall og som bør restaureres. Bua her er skilt ut fra hovedbruket som fritidseiendom.

Området mellom Storbudalsgårdene og Tovmoen er svært rikt på gamle bygninger, figur 7. Her skal finnes hele 20 høyløer og tre slåttebuer. Selv om svært mange av høyløene i området er restaurert, er det ennå noen som står til forfalls. Det er Budal Museumslag som har stått for restaureringa av mange av høyløene og slåttebuene i området. Ei av de første værhavnene i landet ble lagt ved Storbekken i 1916. Bare ei høyløe står igjen her i dag.

I slåtteområdet til Storbudal bnr. 174/1 står det, i tillegg til to høyløer, også ei årestue. Gården har dessuten seks høyløer og ei slåttebu i området øst for Storbekken, mellom denne og Rognesvollen i Budalen. Også andre gårder hadde slåttemark her, med tilhørende høyløer og slåttebuer.

Det er registrert to gravhauger i området ved Tovmoen. Disse skal være fra eldre jernalder, ca. 400 e.Kr. og kan ha sammenheng med fast bosetning her, ettersom det var vanlig i forhistorisk tid å gravlegge de døde rett ved bostedet.

Figur 7. I Storbekklia ved Tovmoen finnes svært mange gamle høylører som er satt i stand. Disse kulturminnene representerer en viktig del av gårdshistoria og er i seg selv flotte elementer i landskapet.

fangstgroper ligger på rekke og rad tvers over dalen. Med en diameter på 5-6 m og en dybde på 1,5 m, må de være laget for å fange elg. Det har trolig vært sperregjerder mellom gravene, slik at gravene var eneste passeringsspunkt langs elgtrekket som gikk her. Man antar disse dyregravene er fra middelalderen.

Området rundt Tovmoen har rike forekomster av myrmalm, en ressurs som har vært utnyttet over en lang tidshorison. Både omfanget og alderen på jernvinneanleggene her er oppsiktsvekkende, og man kjenner ikke til noe annet sted i Norge der jernproduksjonens utvikling kan studeres så godt (Stenvik 1989). På et lite område der Storbekken renner ut i Bua, ligger flere jernvinneanlegg fra ulike perioder i historisk og førhistorisk tid. Her finnes alle teknologiske trinn i utviklinga innenfor en radius på bare 100 m. De eldste er fra eldre jernalder, og dateres til perioden 350-550 e.Kr. Disse eldste anleggene er også de største og mest profesjonelt anlagte, og den største har hatt 4-5 ovner i drift samtidig, noe som kan ha krevd 10-15 mann i arbeid. Slagghaugene vitner om en produksjon på over 20 tonn jern. På innmarka på Tovmoen finnes trolig rester av et tilsvarende anlegg.

Et mindre anlegg ved Storbekken er datert til perioden 1020-1220 e.Kr (Stenvik 1989). I dette anlegget ble det brukt trekull, i motsetning til de eldste, hvor det ble brukt ved. Dette anlegget kan ha vært drevet av et par mann, og slagghaugen vitner om en produksjon på til sammen rundt fem tonn jern. Her ligger også en ovn fra etterreformatorisk tid, en såkalt "Evenstad-ovn", som var murt opp av steinheller og ble drevet med blåsebelg.

I middelalderen kom en av de viktigste pilegrimsleiene til Nidaros ned fra fjellet ved Tovmoen og gikk videre til Storbudalen (Stenvik 1989). Ved Storbudalsgårdene gikk det ei bru over elva, slik at leia her gikk gjennom tuna. Dette var naturlig, ettersom gårdene hadde sine forpliktelser overfor pilegrimene. På denne tida var området langt fra noen avkrok, da leia var en av hovedferdselsvegene mellom Østerdalen og Gauldalen. Vegleia har trolig røtter som strekker seg lenger tilbake i tid enn pilegrimstrafikken, og det antas å ha vært trafikk her allerede for rundt 2000 år siden. Røros kobberverk kløvjet dessuten kobber og varer denne vegen før det var farbart gjennom Svølja og Dragåsen. Opp gjennom seterdalen her var det kjerreveg så tidlig som i 1858, delvis på grunn av kobbertransporten. "Vårstien" fra Budalsgårdene til Storbekklia gikk dessuten etter en annen lei på nordsiden av elva.

Ved Tovmoen ligger det aller største fangstanlegget som er kjent fra Trøndelag (Stenvik 1989). Hele 48

I tillegg til myrmalm, finnes det i myrene fururøtter, som sammen med furuved, kunne brennes til tjære. Det er da også registrert et stort antall tjæremiler i myrene omkring Tovmoen (Stenvik 1989). Milene er såkalte ”stokkeplatter”, og bygger på en metode som har vært i bruk i store deler av Trøndelag fra middelalderen til ut på 1800-tallet. Størrelsen på milene ved Tovmoen tyder på at her har vært produksjon for salg.

Skogen i området var også en stor ressurs i forbindelse med brenning av trekull (som man også fikk som et biprodukt av tjæreproduksjonen). Trekull var viktig for kopperproduksjonen, som foregikk fra midten av 1600-tallet til ut på 1800-tallet (Stenvik 1989). Blant annet var det ei smeltehytte i Endalen, sidedalføret til Budalen. Med 12-15 m i diameter, vitner kullmilene om en storstilt produksjon som må ha vært hardt på skogen, figur 8.

Figur 8. Bildet viser ei av de mange kullmilene som er registrert i området ved Tovmoen. De kan være vanskelige å finne for et utrenet øye, så informasjonsskiltene som er satt opp er til god hjelp.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Området Bjørkåsen, Storbudalsgårdene og Tovmoen ligger i et vidt og åpent dallandskap. Dalformen understrekes av elva, som renner parallelt med dalretningen. Elva er også med å gi liv og variasjon til landskapet her. Ellers er landskapet preget av rolige former, med slake og jevne linjer. Dette gjør at området gir et harmonisk inntrykk.

Storbudalsgårdene ligger som en innfallsport til Budalen landskapsvernområde. Der gårdene ligger på rekke og rad i det velskjøttede kulturlandskapet, fremstår de som et helhetlig gårdsmiljø, figur 9. Med de tilhørende setereiendommene og arealene for utmarksslått ved Tovmoen, fremstår gårdsmiljøene som svært interessante.

Området er, som nevnt over, svært variert, med et rikt innhold av kulturminner av mange forskjellige slag. Dette gjør området svært spennende å oppleve. Her finnes alt fra det unike

gårdstunet på Bjørkåsen, til de spennende, arkeologiske kulturminnene i form av jernvinneanlegg, dyregraver, med mer.

Figur 9. Storbudalsgårdene utgjør et helhetlig gårdsmiljø ved inngangen til Budalen landskapsvernområde. Heimesetrene til gårdene ligger like ovenfor.

Ved storbekken er Storbekkkøyen Museumseter bygd opp av gamle bygninger fra andre steder i distriktet. Det har opprinnelig ikke stått noen seter her, men er laget for å presentere setermiljøet i tilknytning til Budalen. Dette er med på å øke opplevelsesverdien i området.

I Storbekklia er det tilrettelagt en kultursti i regi av Budal Museumslag. Dette er en svært interessant rundtur, der man kan se tydelige spor etter jernutvinning, dyregraver og utmarksslått, figur 10. De mange høyløene og slåttebuene som ennå står her, formidler at dette har vært et svært viktig område i tidligere tider. Små informasjonsskilt er med på å øke forståelsen for det man ser i kulturlandskapet, og gjør rundturen mer interessant.

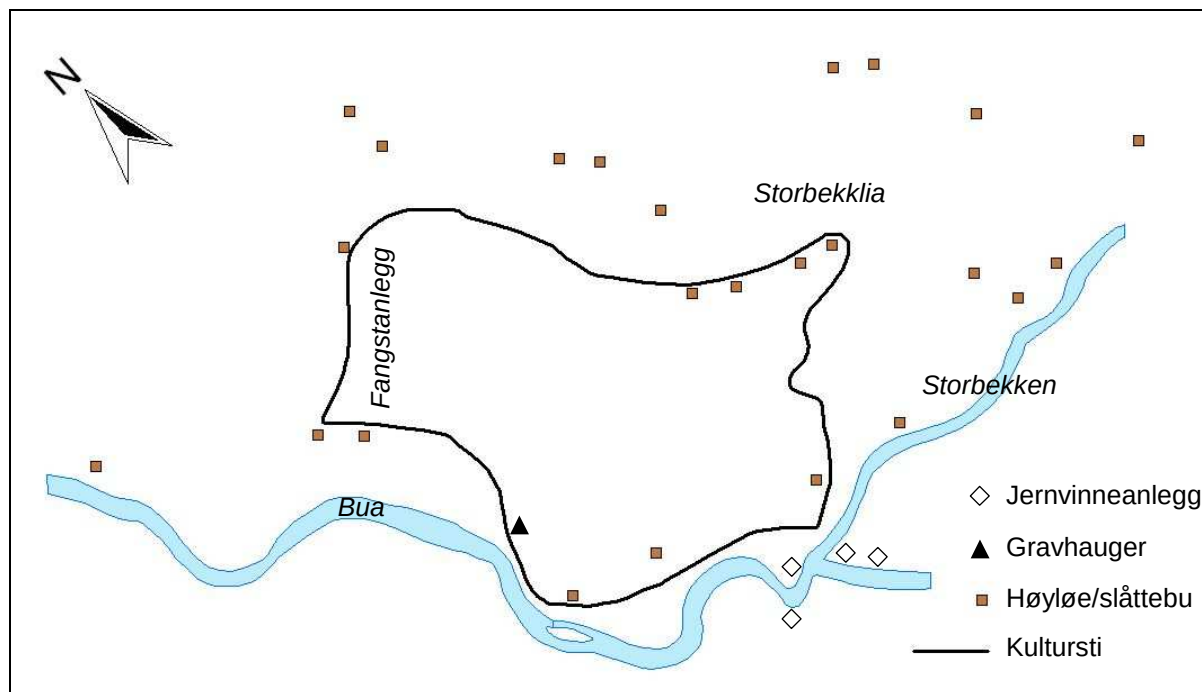
Inngrep og trusler

Det er foretatt svært få inngrep i området som ikke er direkte knyttet opp til landbruksdrifta, og området fremstår derfor som helhetlig og velskjøttet. De tydeligste forandringene i forhold til det tradisjonelle, er at her er bygd flere og bedre veger og at her er satt opp flere moderne fjøs og våningshus. Disse bryter med bygningsmiljøet ellers, og denne blandingen av gammelt og nytt kan skape et usammenhengende preg. Heimesetervollene er dessuten dyrket opp.

Området har usedvanlig mange gamle bygninger og kulturminner bevart. Den største trusselen mot området er derfor at disse bygningene forfaller eller blir revet og at kulturminnene gror ned. Svært mye restaurerings- og vedlikeholdsarbeid hviler på få skuldre, og uten tilstrekkelig støtte fra det offentlige, skal det mye til å få bevare de unike bygningsmiljøa på Bjørkåsen og i Storbekklia.

Gjengroing er også i dette området en trussel mot kulturlandskapet. Mange gamle slåtteiteiger er allerede grodd igjen, med tilhørende tap av åpent kulturlandskap og arts mangfold. Dette

svekker både opplevelseskvalitetene og de biologiske kvalitetene i området. Ytterligere gjengroing vil føre til at sporene etter den gamle drifta viskes ut og forsvinner. Særlig er dette problemet stort i Storbekklia.

Figur 10. Oversikt over Storbekklia ved Tovmoen. En del av de mange kulturminnene i området er inntegnet, sammen med kulturstien. De mange kullmilene og tjæremilene i området er ikke inntegnet.

Vurdering av området

Jernvinneanleggene på Tovmoen utgjør et av de mest verdifulle kulturminnene i fylket (Sør-Trøndelag fylkeskommune 2003). Innenfor et avgrenset område ved Tovmoen, finnes også et svært variert spekter av kulturminner som forteller om menneskenes bruk av utmarksressurser, og en slik rikdom finnes knapt andre steder i Trøndelag (Stenvik 1989). Her er høyløer, slåttebuer, fangstanlegg, kullmiler/tjæremiler, gravhauger og mange utslåtter, hvorav et område er bevart med et relativt rikt innhold av kulturmarksarter. Tunet på gården Bjørkåsen består av hele 12 gamle bygninger og utgjør et helt særegent kulturmiljø, som er representativt for de gamle gårdsbruka i de indre deler av fylket. Anlegget er som helhet svært bevaringsverdig. Storbudalsgårdene utgjør et særpreget og helhetlig gårdsområde, hvor tilknytningen mellom gårdsbruk, seterdrift og utmarksslått er svært tydelig. Som helhet er området svært kulturhistorisk interessant og har stor landskapsverdi. Det er trolig av stor interesse for forskning og undervisning.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

Verdiene i kulturlandskapet i området Bjørkåsen, Storbudalsgårdene og Tovmoen knytter seg til variasjon og mangfold av kulturhistoriske, biologiske og opplevelsesmessige elementer. Sammenhengen mellom de forskjellige kulturminnene og tilknytningen til inn- og utmark skaper et sjeldent helhetlig og særlig verdifullt kulturmiljø. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng med den drifta som skapte dette landskapet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing og forfall av gammel slåtte- og beitemark
- Skjømte kulturminner og verdifulle bygningsmiljøer med tanke på bevaring
- Unngå skjemmende inngrep i området
- Opprettholde og videreutvikle god tilgjengelighet for allmennheten

De mest verdifulle gamle slåtte- og beitemarkene befinner seg i Storbekklia, men også de mer gjengrodde (men fortsatt beitede) områdene ved gårdene har verdi for kulturlandskapet. Det er viktig at disse områdene får en målrettet skjøtsel. Når det gjelder beitearealene ved gårdene, er det først og fremst på bnr. 173/3 (rett ovenfor tunet, på begge sider av vegen opp mot heimesetrene) og bnr. 174/1 (området øst for tunet, mellom elva og gårdens heimeseter) at det finnes rester av gammel kulturmark. Disse arealene er en del gjengrodd, og det bør derfor settes i gang ryddetiltak.

Ved rydding, bør enkelte trær og treklynger få stå igjen. Dette gir et mer variert landskap, samtidig som det er positivt både for beitedyra og det biologiske mangfoldet. Det bør ikke ryddes for store arealer om gangen, da det er viktig at man kan følge opp med tilstrekkelig hardt beitetrykk den første tida etter rydding. Dette for å unngå sprutvekst av uønskede arter. Det avkappede materialet bør fjernes fra beitet etter rydding, og deponeres eller helst brennes på et egnet sted. Etter ryddinga bør området beites tilstrekkelig hardt for å unngå ny gjengroing. Ved sesongens slutt skal grasets være godt nedbeitet. Det kan også være nødvendig med supplerende rydding senere, for å holde beitemarka i god stand. Mer informasjon om restaurering og skjøtsel av gammel kulturmark finnes i vedlegg I til rapporten. Det kan dessuten søkes SMIL-midler gjennom kommunen til gjennomføring av ryddinga.

De gamle slåttearealene i Storbekklia består delvis av myr, delvis av fastmark. Et område er som nevnt ryddet og skjøttet med slått. Det er viktig at denne skjøtselen følges opp, for slåttearealet er del av et meget interessant helhet, med typiske kulturmarksarter og mange kulturminner. Området bør skjøttes ved slått, da beiting har en helt annen virkning på vegetasjonen enn slått. Slåttetidspunktet må være seint, som ved den tradisjonelle skjøtselen. Dette er viktig for at plantene skal få anledning til å frø seg. Den tradisjonelle skjøtselen er alltid det beste utgangspunktet for å ta vare på verdifull, gammel slåttemark, og det bør derfor slås like ofte som det som var vanlig før. Dette vil gjerne si årlig slått på høyproduktive arealer og slått annet- eller tredjehvert år på lavproduktive arealer. Det er viktig at det avkappede materialet får bakketørke eller hesjes etter slått, slik at frøene får spredd seg. Etter dette må materialet fjernes, da det ellers vil ha en gjødselseffekt som på sikt vil redusere artsmangfoldet. Siden dette arealet klassifiseres som gammel kulturmark, kan man søke *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet, dersom slåttan arrangeres gjennom en bruker med produksjonstilskudd.

De mange arkeologiske kulturminnene i området bør bare skjøttes i nært samarbeid med kulturminnemyndighetene. Når det gjelder bygninger, er her også svært store verdier som må skjøttes med omhu. Disse bygningene er imidlertid ikke fredet.

På Bjørkåsen er et helt unikt kulturmiljø med svært mange gamle bygninger. For å sikre at bygningene og helheten i tunet ivaretas på en best mulig måte, anbefales det at det søkes planleggings- og tilretteleggingsmidler gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Da kan man få støtte til å leie inn fagkyndig hjelp til å vurdere tilstand av bygningene, omfang av arbeid og til å lage en plan for restaurering og skjøtsel av bygningene. En slik plan er nødvendig for å sikre en best mulig håndtering av det verdifulle kulturmiljøet, samtidig som den danner et

godt grunnlag for videre søknader om støtte til restaurering/utbedring, for eksempel gjennom SMIL-ordninga. Generelle råd for restaurering av bygninger er gitt i vedlegg II til rapporten.

På Storbudalsgårdene finnes det noen gamle bygninger. Disse er stort sett blitt en del av nyere gårdsanlegg, og det anbefales at de eldre bygningene tas vare på for å sikre helheten i tuna. Ved eventuell nybygging i tuna bør det bygges med tanke på å bevare firkanttunet og de nye bygningene bør arkitektonisk være tilpasset de andre bygningene i tunet, slik at helheten bevares. Mer om istandsetting og nybygging finnes i vedlegg II.

På heimesetrene i Budalslia står en rekke gamle bygninger. Særegenheten består i at setrene har så nær tilknytning til gårdsanlegga nedenfor, og denne sammenhengen bør bevares. Det er viktig at setrene blir ivarettatt som nettopp setrer, med både seterbu, fjøs og andre uthus. Det bør heller ikke settes opp moderne hyttebygninger i tilknytning til setrene, da dette vil forstyrre helheten. Også for de bevaringsverdige bygningene som står her, kan det søkes SMIL-midler gjennom kommunen.

I området ved Tovmoen (Storbekklia) er svært mange gamle høyløer, slåtebuer m.m. satt i stand. Disse bygningene er del av en svært verdifull helhet, og dette arbeidet bør derfor fortsette, med restaurering og oppfølgende vedlikehold. Det er fortsatt en del bygninger som ikke er satt i stand, og dette kan det søkes SMIL-midler til. Istandsetting av bygningene bør følge prinsippene som er skissert i vedlegg II til rapporten (disse er basert på riksantikvarens anbefalinger). Det er en fordel å ha en plan som tar for seg hele dette gamle slåteområdet som en helhet, med både bygninger og slåttesteiger. Her bør det være framdriftsplan for restaurerings- og vedlikeholdsarbeidet og for skjøtselen av slåttearealer. Dersom man ikke allerede har en slik plan, kan det også søkes tilskudd til utarbeidelse av dette gjennom SMIL-midlene i kommunen.

Det er allerede gjort en god del arbeid for å tilrettelegge området ved Tovmoen for allmennheten, med kultursti og små informasjonsskilt som forteller om kulturminnene. Det savnes likevel mer informasjon om tidligere drift i området, om hvilken skjøtsel som er her i dag og generelt litt om områdets historie. Slik informasjon er viktig når det er snakk om slike unike kulturlandskap. Kunnskap om området blant folk flest, gjør at interessen for å ta vare på det øker. Kunnskap er også viktig for folks opplevelse av et landskap. Jo mer man vet om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil derimot være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det.

For ytterligere å øke tilgjengeligheten til de unike kulturminnene i området, foreslås det å rydde "Vårstien", som begynner ved Budalsgårdene. Denne vegen er et kulturminne i seg selv, og må skjøttes om den ikke skal gro igjen og forsvinne. Mer om istandsetting av gamle veger finnes i vedlegg II til rapporten.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking.

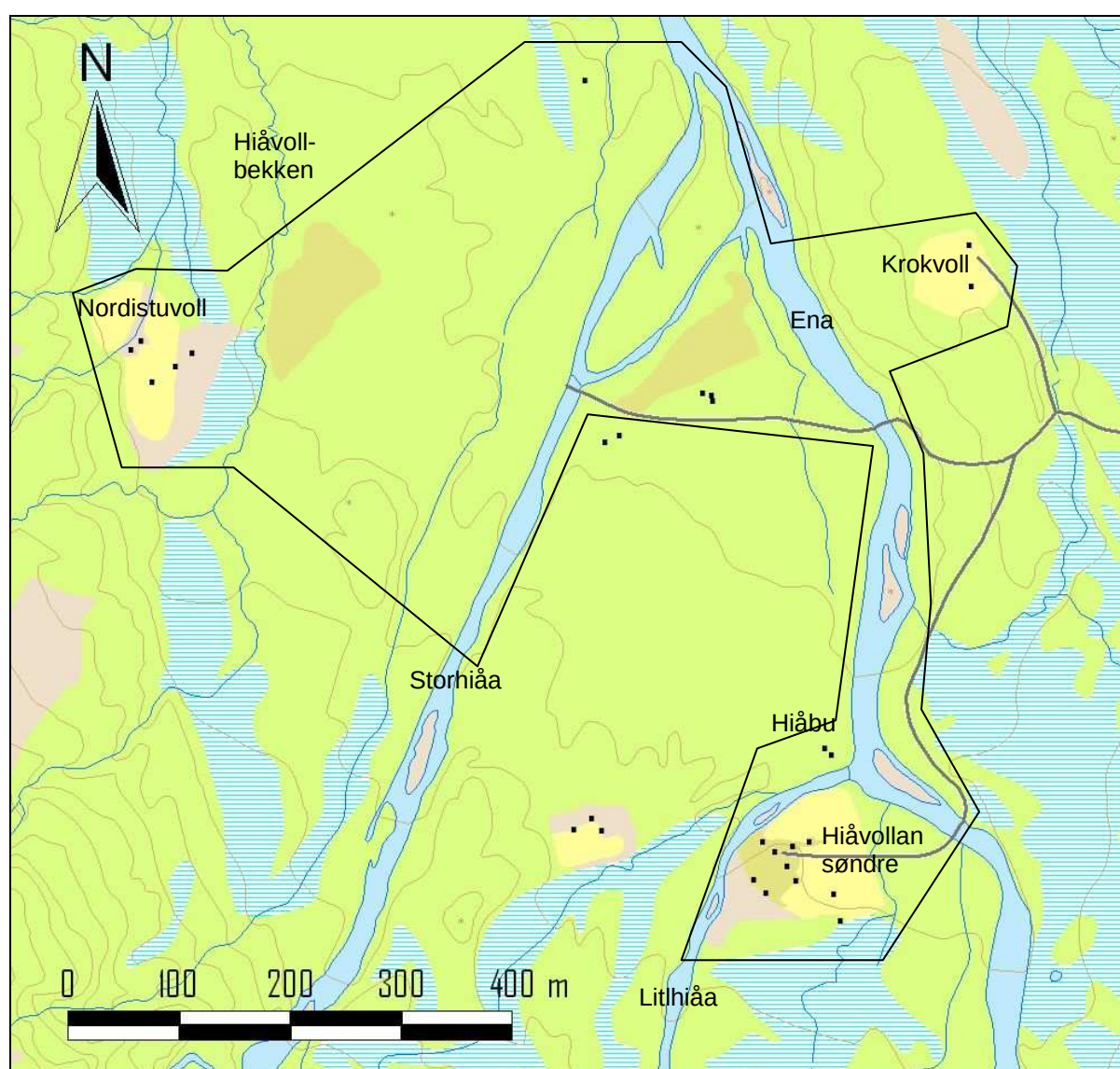
3 Hiåvollan

Befart: Ultimo september 2004

Hoh.: Ca. 720 m

Beskrivelse av området

Hiåvollan er et godt bevart seterområde som ligger i Endalen landskapsvernområde. Her ligger tre setereiendommer med tilhørende setervoller, beitemark og utslåtter, figur 11. Dette er Krokvoll, Nordistuvoll og Hiåvollan søndre. Elva Ena renner gjennom dalen, og ved Hiåvollan smelter den sammen med Litlhiåa og Storhiåa. I *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* (Liavik 1996) er Endalen vurdert som et av tretten nasjonalt verdifulle kulturlandskap i fylket. Seterområdet Hiåvollan ligger innenfor dette.

Figur 11. Kart over Hiåvollan. Det undersøkte området er avgrenset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

Hiåvollan ligger i et vidt dallandskap preget av små høydeforskjeller til landskapet rundt. Seterområdet er omgitt av myrarealer, fjellbjørkeskog og høyfjell (opp mot ca. 1200 m), figur

12. Det meste av setervollene ligger på ei slette av breelvavsetninger, som mot utkantene går over i morenemateriale. Breelvavsetninger er lagdelte og består særlig av grus og sand. Fordi næringsstoffer som planterøttene tar opp fra jorda, frigjøres først og fremst fra de minste jordpartiklene, vil det også være lite næring i slik grusrik jord (miljolare.no 2006). Grusjorda har dessuten liten evne til å holde på vannet. Rygger av finkornet sand og grus er vanlig i området. Berggrunnen tilhører Singsåsgruppen, her bestående av kvartsglimmerskifer inneholdende blant annet kalkspat (NGU 2006). Denne er porøs og lettoppløselig.

Figur 12. Endalen i høstfarger, sett mot Hiåvollan. Området er preget av et vidt og åpent dallandskap med fjellbjørkeskog og myr.

Nåværende og tidligere drift

Siden seterdrifta var på sitt sterkeste rundt slutten av 1800-tallet, har bruken av Endalen og Hiåvollan endret seg en del. Å gå fra ei tid der utmarksbruken var en sentral del av livberginga, til ei tid der seterdrifta er redusert til en parentes i jordbrukssammenheng, setter sitt preg. Færre folk i jordbruket har ført til intensivering av drifta på høyproduktive arealer, og ekstensivering på lavproduktive arealer, som i seterområdene.

Det er usikkert når seterdrifta tok til i Endalen, men det fins sikre belegg for seterdrift i området tilbake til 1600-tallet (Liavik 1996). Bruken av området er imidlertid langt eldre, og jernutvinning i området daterer seg til de første århundre etter Kristi fødsel (Liavik 1996). Den tradisjonelle bruken av setervollene har vært husdyrgjødsling om høsten, slått hvert år i august, noe etterbeiting, overflatedyrking og rydding, ikke pløying (Liavik 1996). Fra 1900-tallet hadde en av og til beite på vollen.

Utmarksslåttene var et viktig bidrag til avlingene på gårdene i det tradisjonelle jordbruket. Det ble slått annethvert eller tredjehvert år i Trøndelag, og aldri gjødslet (Liavik 1996). Denne

bruken opphørte fra 1910-1950 i Endalen. I seinere tid er disse beitet i forbindelse med utmarksbeitinga med sau og storfe. Utmarksbeitene i seterliene og på fjellet ble også utnyttet i forbindelse med seterdriften. Tallet på kyr på beite har gått tilbake siden 1940-tallet, men ikke så mye som ellers i landet (Liavik 1996). Antallet sauer har imidlertid økt sterk fra slutten av 1800-tallet og frem til i dag.

Skogen i området har vært hardt utnyttet, særlig under kopperverket sin tid. Vedforbruket var også høyt i forbindelse med utvinning av jern fra myrmalm og i forbindelse med ysting på setrene. I dag er utnyttelsen av vedressursene svært begrenset, noe som har ført til at fjellbjørkeskogen er i sterk vekst.

Fra 1963 og fram til i dag er det dyrket opp noe utmark i seterdalen, også på Hiåvollan (et areal like nord for Hiåvollan søndre). Flere setervoller er også blitt oppdyrket og blir i dag høstet maskinelt. Dette gjelder blant annet Nordistuvoll og Hiåvollan søndre. For øvrig er området brukt til beite og det holdes i tillegg i hevd med noe hogst og bruk av beitepusser. Sistnevnte blir brukt for å holde i sjakk gjengroinga, som følger av den reduserte drifta. Nordistuvoll og Hiåvollan søndre har begge fjøs med plass til kyr.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

Den tidligere slåtten har i Endalen skapt helt særegne kulturmarkstyper av større omfang, som for eksempel på Hiåvollan (Liavik 1996). Blant annet er her funnet flere interessante

Figur 13. Store gamle trær viser at her var tresatt også under den tradisjonelle drifta. Mye av de gamle slåtteområdene er holdt i hevd med beiting.

beitemarkssopp. Antallet registrerte karplanter i Endalen er svært høyt, også i nasjonal sammenheng (Naturbase 2006). Bare på Krokvoll er setervollen bevart i opprinnelig stand, på de andre to setrene er den oppdyrket og høstet maskinelt. De gamle slåtteområdene er for øvrig udyrket.

Foruten de inngjerdede og maskinelt høstede setervollene, er arealet beitet. Det meste av dette er gamle slåtteområder. Deler av disse er grodd til med skog og kratt, mens flere områder er holdt helt åpne. Store arealer befinner seg dessuten i et stadium mellom åpent og gjengrodd. Slåtteområdene rundt vollene har trolig opprinnelig hatt en del trevegetasjon, og i dag kan disse sees som store og gamle trær, figur 13.

I grasvegetasjonen finnes en rekke vanlige kulturmarksarter, som føllblom, gulaks, sølvbunke, ryllik, engsoleie, tepperot, vanlig arve, stjernestarr, småengkall, engkvein, marikåpe, legeveronika, engfrytle, slåtestarr, blåklukke, kvitmaure og mjødukt. Finnskjegg danner mange steder tuer. Typisk for seterområder er innslag av fjellplanter som fjelltimotei og fjellmarikåpe. Forekomst av harerug viser at det er noe kalkinnhold i jordsmonnet. Innslag av lyngarter som røsslyng, tyttebær, blåbær og krekling er vanlig. I tillegg finnes her en del busker av einer og vier, som, der det ikke har vært ryddet, danner et tett kratt i bjørkeskogen.

Enkelte steder er det brukt beitepusser for å holde gjengroinga i sjakk, men på grunn av busk- og trevegetasjon er det bare mulig å komme til enkelte steder, figur 14. Det ujevne underlaget og innslag av fuktige partier gjør også bruken av beitepusser vanskelig. Skog og kratt er ryddet manuelt flere steder, men ofte kommer krattet opp igjen.

Figur 14. Flere steder i det gamle slåttelandskapet er det brukt beitepusser for å hindre gjengroing med busker og kratt. Det har vært mulig å komme til bare enkelte steder, så her trengs mer omfattende skjøtsel for å holde arealet i stand. Bruk av beitepusser kan dessuten ha uheldig virkning på artsmangfoldet.

Store deler av arealet er i beitesesongen inngjerdet med strømgjerde. Dette gjør det mulig å konsentrere beitetrykket, noe som er viktig for at man skal kunne opprettholde kulturmarka og hindre gjengroing. Det viser seg likevel at dyra ikke beiter einer og annet kratt i særlig grad, slik at annen rydding er nødvendig som supplement. Einer er kanskje den største utfordringa for å holde området i god stand. Oppslag av einer gjør arealet mindre brukbart som beite, samtidig som problemet forsterkes av at dyra skyr eineren. Bjørka holdes imidlertid brukbart i sjakk med høgt nok beitetrykk.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Hiåvollar er rikt på gamle bygninger. Her finnes både seterbygninger og løer knyttet til utslåttene. Setermiljøet fremstår som svært komplett og velholdt, og er derfor et verdifullt kulturmiljø. Hiåvollar søndre har flest bygninger, og her står i dag til sammen ti bygninger, figur 15. Alle disse er laftet og med torv på taket. Seterbuene er utbedret og modernisert, og det er satt opp et nytt fjøs. Disse er likevel bygd i tradisjonell stil og glir svært godt inn i helheten. Av de eldste bygningene er her blant annet flere løer og et gammelt fjøs. Like nord for denne setra, på andre sida av elva, ligger Hiåbu.

Figur 15. Setermiljøet på Hiåvollar søndre består av mange gamle, laftete bygninger med torvtak. Bildet viser et av de gamle seterfjøsane. Rester av en steingard går rundt deler av vollen. Setrene på Hiåvollar utgjør et spennende kulturmiljø.

På Nordistuvoll står det fem bygninger, hvorav den ene er et nyere fjøs med bølgeblekktak. De andre er laftet og med torvtak. Fjøsset er imidlertid tilpasset det gamle bygningsmiljøet på en brukbar måte, og fremstår som en del av helheten. Det gamle fjøsset er satt i stand med ny grunnmur og nytt tak, og seterbua med uthus er også i god stand. Bare ei løe står til forfalls. Denne har også torvtak og er dels i laftverk, dels i reisverk.

På Krokvoll står ei gammel, laftet seterbu med torvtak og ei stor reisverksløy, også med torvtak. Det laftede fjøsset er falt sammen. Selve setervollen er inngjerdet og fremstår som opprinnelig.

Flere høyløer er å finne i området mellom Nordistuvoll og Krokvoll. Disse er alle laftet og med torvtak og fremstår nyrestaurert. Alle løene er av den tradisjonelle typen, med åpent, overbygd inngangsparti. Den ene av løene er nokså spesiell, og består av to løer som henger sammen med tak imellom, figur 16.

Figur 16. De restaurerte høyløene i området er viktig for å bevare området som et helhetlig og verdifullt kulturmiljø. Den avbildede løa er spesiell, og består egentlig av to små løer som er bygd sammen med tak over inngangspartiet.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Det vide landskapet gir et åpent preg og ingen tydelig romfølelse. Dette gir en distinkt følelse av å være på fjellet. Terrenget er lett å ferdes i, og preget av slake stigninger innover i fjellet. Omgitt av fjellbjørkeskog er her ikke så mye utsikt før en kommer seg litt opp i dalsidene. Siden området ligger nær skoggrensa trenger man likevel ikke å gå så langt. Dalformen gjør at her er lett å orientere seg. Bevegelseslinjer som elver og veger hjelper også til med dette. De tre elvene og flere små bekker er med på å gi liv og bevegelse i landskapet, og gjør opplevelsene mer varierte.

De godt bevarte setermiljøene på Hiåvollan, sammen med beitende dyr, gir muligheter for å oppleve et levende stykke kulturhistorie. Området oppleves autentisk og gammelt. Dette gjør det også interessant. Gjengroing med bjørkeskog gjør imidlertid at man mister litt oversikten i området.

Flere stier går innover terrenget her og er særlig mye brukt til turgåing sommerstid. Også om vinteren er Endalen et utfartsterreng og det kjøres opp løyper for skigårere.

Endalen landskapsvernområde ble opprettet i 2001 med formål om *”å ta vare på et særpreget natur- og kulturlandskap med tilhørende planteliv, der seterlandskapet med seterbebyggelse, setervoller og kulturminner utgjør en vesentlig del av landskapets egenart”* (Lovdata 2006). Landskapsvernområdet ligger inntil Forollhogna nasjonalpark, som er et stort, sammenhengende og i det vesentlige urørt fjellområde.

Inngrep og trusler

Det er foretatt få moderne inngrep på Hiåvolla, som derfor framstår som et godt bevart seterområde. Det er etter hvert blitt veg innover dalen og fram til de fleste setrene. Dette inngrepet er lite ødeleggende for det tradisjonelle preget, samtidig som det letter tilgjengeligheten til området. Det er satt opp noen hytter her, men disse er forholdsvis godt skjult i skog og har en beskjeden størrelse. Det største inngrepet er et nydyrket område like nord for Hiåvolla søndre, som har blitt et tydelig sår i landskapet. Med tiden vil det trolig gli mer i ett med landskapet rundt. Et lite sand- og grusuttak, trolig brukt i forbindelse med vegbygginga, utgjør også et sår i landskapet her.

Den største trusselen mot landskapet i seterdalene og det biologiske mangfoldet av biotoper, plantesamfunn og arter, er svekkelse av utmarksbeitet (Liavik 1996). For spesialiserte beitemarkssopp og det biologiske mangfoldet generelt vil opphør av slått av lite gjødselspåvirkede setervoller og kantområder samt forsterket gjødselsbruk på setervollene også være en alvorlig trussel (Liavik 1996).

Gjengroing utgjør et stort problem i området, og særlig eineren er utbredt og gir dårlig kvalitet på beitet (gjelder de gamle slåttarealene utenfor setervollene). Uten opptrapping av beitet og mer rydding, vil store deler av arealet kunne miste sin verdi som gammel kulturmark og som unikt seterlandskap, figur 17.

Figur 17. Gjengroing er en av de viktigste truslene mot kulturlandskapet i området. Særlig eineren brer om seg i undervegetasjonen, og gjør at området mister mye av sin verdi som beite.

Bruk av beitepusser kan, om det benyttes på større arealer, ha negative konsekvenser for artsinnholdet i området. Dette henger sammen med den gjødslingseffekten som oppstår som følge av at det avkuttete materialet ikke blir fjernet.

Vurdering av området

Hiåvollan fremstår som et uvanlig komplett og interessant seterområde. Her finnes tallrike, velskjøttede gamle bygninger, bevarte utslåttområder og mer eller mindre tradisjonell drift med slått og beiting. Gammel kulturmark forekommer mange steder utenom de inngjerdede setervollene og har et typisk innhold av kulturmarksarter. Landskapet oppleves som helhetlig, og interessant. I *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* (Liavik 1996) var ”kontinuitet, helhetlig landskap og mangfold” utslagsgivende kriterier under prioriteringen av området som et av tretten nasjonalt verdifulle områder i fylket.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

De største verdiene i kulturlandskapet på Hiåvollan knytter seg til variasjon og mangfold av kulturhistoriske, biologiske og opplevelsesmessige elementer. Sammenhengen mellom bygningsmasse og jord er det som skaper et helhetlig og særlig verdifullt kulturmiljø. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng med den drifta som skapte dette landskapet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing og forfall av gammel slåtte- og beitemark
- Bevare eldre bygningsmasse
- Unngå skjemmende inngrep i området
- Opprettholde og videreutvikle god tilgjengelighet for allmennheten

For å unngå at de gamle slåtteområdene rundt setervollene gror igjen, er det nødvendig å sette disse i stand og følge opp med riktig skjøtsel. Den innsats som har vært gjort til nå, har trolig vært for tilfeldig og for lite målrettet. Området bør deles inn i delområder, slik at innsatsen målrettes bedre og kan styres mot mindre arealer. Å dele inn slik gjør også at man setter opp en prioritering over hvilke arealer som er viktige og hvilke som er mindre viktige.

Delområdene kan ha ulik størrelse, alt etter hvor mye innsats som trengs og hvilke ressurser man har til rådighet. Delområdene bør arbeides med et av gangen, før de inngår i den løpende skjøtselen av området (med beiting og eventuelt slått). I hvert enkelt delområde bør det først ryddes helt for uønsket vegetasjon, og bare enkelte trær bør få stå igjen (med tanke på foryngelse bør disse være av ulik alder). Det er viktig at all einer ryddes og at alt avkappet materiale fjernes fra området og eventuelt brennes. Mer om restaurering av gammel kulturmark finnes i vedlegg I til rapporten. Det kan søkes tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen til rydding av slik gammel kulturmark.

Etter ryddinga må arealet følges opp med et hardt nok beitetrykk, slik at arealet ikke så raskt gror igjen. Et passende beitetrykk kan bare oppnås ved å gjerde inn det ryddete arealet for seg, og dermed styre beitetrykket bedre. Seterdriften kan gjerne inkludere både saue- og kubeite. Ved sesongens slutt skal graset være godt nedbeitet. Mer om skjøtsel av gammel kulturmark finnes i vedlegg I til rapporten.

For slike arealer med gammel kulturmark, gis det nå *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark* gjennom det regionale miljøprogrammet. Arealene med gammel kulturmark lokaliseres til setervollen på Krokvoll, arealet mellom Ena og Storhiåa (nord for vegen) og arealene langs Storhiåa og mellom denne og Nordistuvoll. For at en skal kunne utløse dette tilskuddet, stilles imidlertid krav om at området er inngjerdet, slikt at tilstrekkelig beitetrykk oppnås.

Å ta vare på den gamle bygningsmassen er også sentralt for å ta vare på kulturmiljøet her. I denne sammenheng bør man følge opp det restaureringsarbeidet som allerede er gjort, med nødvendig vedlikehold. Minst en bygning trenger snarlig restaurering, og det er høyløa på Nordistuvoll. Denne og andre bygninger som skal settes i stand, bør restaureres i samsvar med prinsippene beskrevet i vedlegg II til rapporten. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til dette. I vedlegg II står også mer om nybygging i seterlandskapet. Nye bygninger nær setrene bør imidlertid ikke oppføres med mindre bygningen skal brukes i tilknytning til tradisjonell drift på setra. Hytter i tilknytning til setermiljøer er uheldig og bidrar til at det autentiske kulturmiljøet forringes.

Hiåvollan er i dag lett tilgjengelig for allmennheten, men det mangler en del på informasjonssiden. Små informasjonstavler eller lignende vil være med på å gi en større totalopplevelse. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det. Den lokale historien rundt seterdrifta, og særlig omfanget av den, er ukjent for mange tilreisende. Opplevelsen av kulturlandskapet ville for disse bli langt større med små informasjonstavler på aktuelle steder. Også merking av natur- og kulturstier kan inngå i et slikt tilretteleggingsprosjekt.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

4 Presthus – Solberg i Soknedal

Befart: Medio august 2005

Hoh.: 210-250 m

Beskrivelse av området

Området Presthus – Solberg omfatter ei gårdsgrend som ligger i Soknedal, nær inntil Soknedal sentrum, figur 18. Området avgrenses i vest av elva Sokna (og delvis Stavilla). I nord avgrenses området mot Krukberga, i sør mot Kvernhusbakkan og Gjerdet på Sør-Solberg. I øst avgrenses området mot utmarka. Gårdene ligger vest- og sørvendt i ei li som skråner jevnt ned mot elva. Terrenget er stedvis bratt, med flatere terrasser, formet av elva, innimellom.

Jordsmonnet består for det meste av et tykt dekke av morenemateriale. Ved Håggåsåsen er det likevel et større parti hvor dekket er tynnere. Morenejord er transportert av isbreer og dekker store deler av landet. Den inneholder mange kornstørrelser og er lite eller ikke lagdelt (miljolare.no 2006). Berggrunnen består i hovedsak av grå fyllitt, biotittfyllitt og skifer, med innslag av båndet kvartsitt enkelte steder (NGU 2006). Mot øst går berggrunnen over i kvartsglimmerskifer, delvis med kalkspat. Siden jordsmonnet for det meste består av et tykt lag tilført masse, trenger det imidlertid ikke gjenspeile berggrunnen under.

Nåværende og tidligere drift

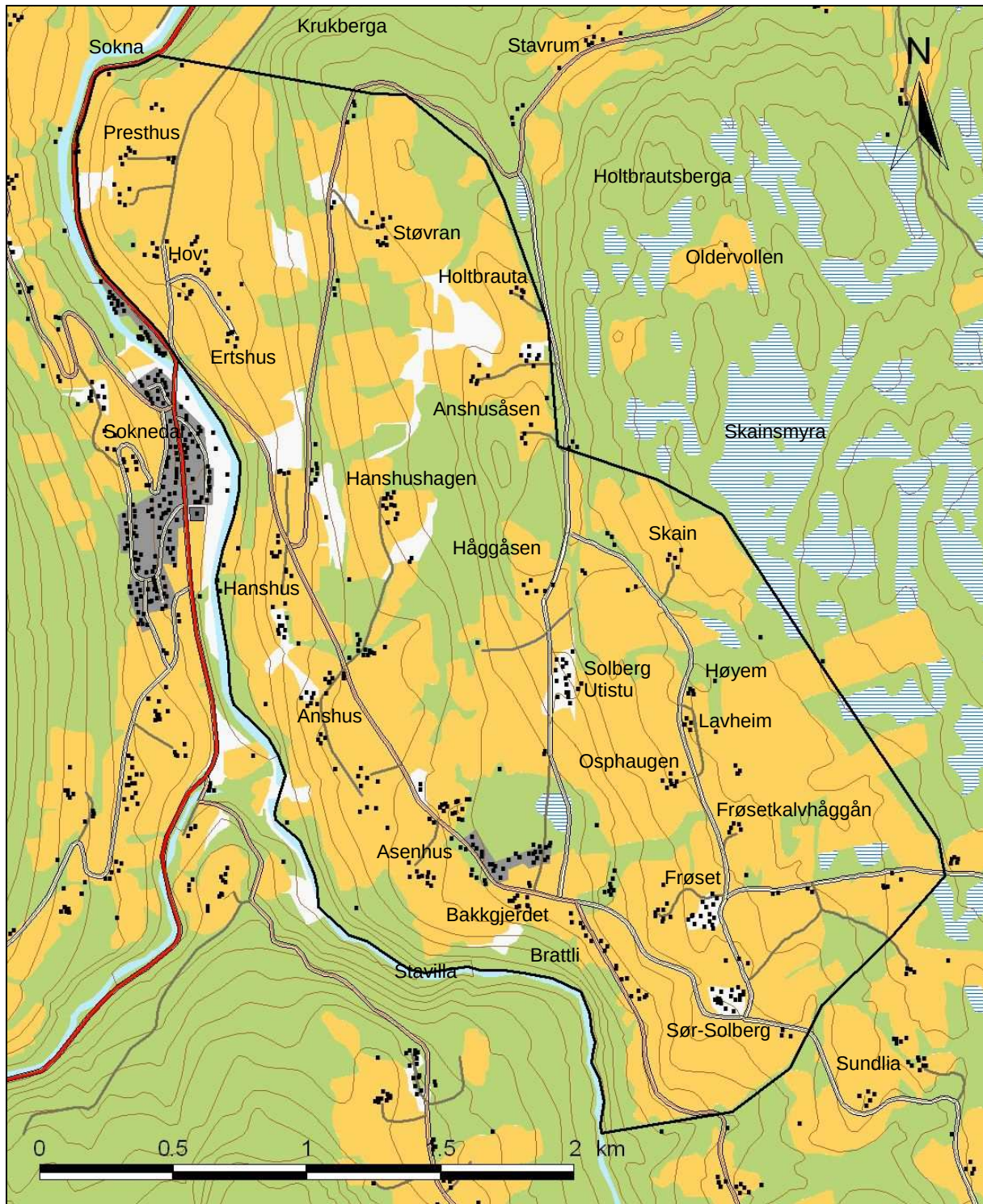
Soknedal er et tradisjonelt og gammelt gårdsområde. Jorda har stort sett en gunstig eksposisjon og god drenering, noe som har gjort at den tidlig har vært tatt i bruk. Som de fleste andre steder, har også her vært en allsidig drift, der hvert bruk har hatt dyrking av korn og grønnsaker og husdyrproduksjon med mange dyreslag. Tidligere var slåttan sein, og hesjinga holdt på langt ut i august. I dag er det andreslått på denne årstida.

I de senere år er drifta blitt mer spesialisert og effektivisert, noe som har gjort at husdyrproduksjon er blitt enerådende i bygda. Drifta på innmarksarealene er blitt intensivert gjennom fulldyrking, og det meste blir gjødslet. Drifta på utmarksarealene er på sin side redusert. Mens det tidligere ble slått og beitet i stort omfang i utmarka, er det i dag bare mer ekstensiv beiting her. Også en del tidligere innmarksarealer har fått redusert drift eller er gått helt ut av drift, selv om mesteparten av innmarksarealet her ennå er i bruk.

Melkeproduksjon har vært det vanligste i området, men mange gårder har også drevet med sau i tillegg. I dag er fremdeles melkeproduksjon det vanligste, men sjelden i kombinasjon med sau. Mange bruk har i dag kun sau og i senere tid har også en del melkeprodusenter gått over til ammekyr, trolig siden dette gjør det enklere å ha arbeid utenom bruket.

De fleste av gårdene har vært delt flere ganger, inntil det antallet man har i dag. I dag går imidlertid utviklinga motsatt veg igjen, med sammenslåing av eiendommer. Alle husmannsplasser og mange av de minste bruka i bygda er nå lagt ned som selvstendige enheter, men dette har skjedd over lang tid. Dagens forhold har gjort det ulønnsomt og arbeidsomt å holde små bruk i drift, samtidig som det har vært lett å få solgt jorda til større, aktive bruk, som har hatt behov for å utvide arealgrunnlaget sitt. Også en del mellomstore bruk er lagt ned. Årsaken er vel at mange har kommet i en situasjon hvor det har vært nødvendig å velge mellom nedlegging eller fortsatt satsing med nybygging og dertil hørende

kostnader. På tross av denne trenden med færre og større bruk, er Soknedal av de bygder hvor et stort antall bruk fortsatt er i drift.

Figur 18. Kart over området Presthus - Solberg i Soknedal. Det undersøkte området er avgrenset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsensnr. MAD 12002-R127454.

Det meste av jorda er derfor ennå i drift, men de bratteste arealene er en del steder grodd igjen. Bruken av høyløer og sommerfjøs har også tatt slutt, noe som har gjort det vanskeligere å utnytte lite tilgjengelige arealer. For bare 50 år siden hadde bygda et langt åpnere preg enn i

dag, først og fremst grunnet gjengroing av restarealer og dårlig arrondert jord. Seterdrifta og utnyttelsen av utmarka er både forandret og redusert.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensyn til vårt biologiske mangfold.

I det undersøkte området er det funnet få arealer med tydelig preg av gammel kulturmark. Dette henger nok sammen med at det meste av arealet blir gjødslet og at få arealer har unngått intensivering som har vært i jordbruket. Innslag av biologisk mer interessante elementer finnes likevel i området. Dette er arealer som har vært ugjødslet over langt tid, og som derfor har preg av gammel kulturmark.

For eksempel er her noe areal med preg av gammel kulturmark på Sør-Solberg Søstu, bnr. 125/2. En tresatt knaus like ved vegen her har et interessant preg av hagemark. Nedenfor er det en del areal med blant annet prestekrage, figur 19. Graset er imidlertid grovvokst og trolig ikke avbeitet i år.

Figur 19. Det finnes rester av gammel kulturmark flere steder i området, som her på Sør-Solberg. Haugen øverst i bildet har preg av hagemark med store, gamle trær og er et flott element i landskapet. Arealene nedenfor haugen er beitemark.

Arealene ned mot elva på Anshus-gårdene er bratte og lett synlige, figur 20. Tidligere var dette slåttearealer, i dag er det beite. Bakkene hadde et helt annet preg mens de ennå ble slått, med høyere innslag av urter. I dag er vegetasjonen mer graspreget. Selv om mye av dette

arealet i dag er ugjødset, ble det meste gjødset for rundt 30 år siden. På disse arealene dominerer vanlige arter som tåler litt gjødsel, som kløverartene, ryllik, karve, grasstjerneblom, hundegras, sølvbunke, fuglevikke, engsyre, engsoleie, nesle, engkvein, raudsvingel, marikåper og følblom.

Figur 20. De bratte bakkene nedenfor Anshus-gårdene er i dag beite, men var tidligere slåttemark. Elva renner like nedenfor bakkene. Området er synlig fra E 6 og er viktig for opplevelsen av kulturlandskapet i Soknedal.

Et beite under Anshusåsen (et område fra Hanshushagen og østover) er ugjødset og brukt som sauebeite om våren og værbeite om sommeren. Det er foretatt en del ryddingsarbeid i området. Mot vest er det åpent beite med mye sølvbunketuer. Her finnes relativt få, men typiske, kulturmarksarter. Det ble her blant annet registrert engsyre, tepperot, ryllik, følblom, karve, kvitkløver, engkvein, raudsvingel, gulaks og hundegras. Av mer gjødselsømfintlige arter vokser her blåklokke og kvitmaure.

Lenger mot øst (og oppover) i samme beitet, er det mer preg av hagemark med lysåpen bjørkeskog, figur 21. Av de undersøkte arealene er dette det mest interessante, både fordi arealet er ugjødset og fordi morenedekket er tynnere her, slik at berggrunnen i større grad setter sitt preg på vegetasjonen. Her er vegetasjonen dominert av kulturmarksarter som gulaks, blåklokke, tepperot, engfrytle, tviskjeggveronika, bleikstarr og grasstjerneblom. I tillegg vokser her en del harerug, som vitner om kalk i jordsmonnet. Typiske skogarter som smyle, kvitveis, tyttebær og blåbær er også vanlige. I tillegg til bjørk finnes her noe gråor og einer.

Figur 21. Denne bjørkehagen ved Anshusåsen har tydelig preg av gammel kulturmark, med arter som gulaks, blåklokke, bleikstarr og harerug. Det har vært utført en del ryddingsarbeidet i området, som i dag beites med sau.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

Området Presthus – Solberg er svært rikt på kulturminner. Det tradisjonelle firkanttunet har vært og er ennå den dominerende tunforma i området, og her finnes flere intakte tunmiljøer med svært gamle bygninger, figur 22. De eldste tuna og bygningene er laftet og uten kledning, nyere tun har fått kledning utenpå tømmerkassen. Eksempler på gamle, velholdte tun er Anshus bnr. 131/2, Gammeltunet Hanshus bnr. 132/1 og Sør-Solberg Oppstu bnr. 125/1. Av disse er Gammeltunet Hanshus i utmerket stand, mens Sør-Solberg Oppstu er under utbedring. Også mange av de andre gårdene har bevart det tradisjonelle firkanttunet, men i varierende grad. Svært mange tun har fått moderne boliger som bryter med det tradisjonelle preget, både i utforming og plassering. Det samme gjelder for driftsbygningene. På de fleste tuna står likevel en eller flere gamle bygninger bevart, så samlet sett har grenda svært mye verdifullt å ta vare på.

Siden det blir for omfattende å beskrive alle tuna i området her, vil det følgende ta for seg to typiske tun for området. Dette er Sør-Solberg Oppstu og Ertshus. Oppstu er et typisk firkanttun fra 1800-tallet, med tømrede og ubehandlede yttervegger. Ertshus er også et firkanttun, men med tradisjonelle bygninger fra mellomkrigstida. Begge tuna har flere gamle bygninger bevart enn gjennomsnittet i grenda, og det tradisjonelle særpreget er også bedre bevart.

Figur 22. Området Presthus - Solberg i Soknedal har et rikt innhold av gamle bygninger og godt bevarte tunmiljøer. Firkanttunet dominerer i området, og er med på å gjøre dette til et helhetlig kulturlandskap.

Sør-Solberg Oppstu ble overtatt av nåværende eier på 90-tallet. Det var da ikke gjort vedlikehold på mange år, og tunet hadde ikke vært bebodd siden midt på 80-tallet. Mye er gjort for å sette tunet i stand igjen, men en god del restaurerings- og utbedringsarbeid gjenstår ennå. Slik tunet er i dag, fremstår det i hovedsak som et 1850-tallstun, figur 23. Gården har bo- og driveplikt, men det er gitt midlertidig fritak fra boplikta, mens jorda nå er bortleid.

Figur 23. Tunet på Sør-Solberg Oppstu er et godt bevart kulturmiljø med 1800-tallsbygninger hovedsakelig i upanelt tømmer. Det er lagt ned et stort restaureringsarbeide her, men mye arbeid gjenstår ennå før hele tunet er satt i stand.

Tunet er en del av en samling av tre tun, som til sammen utgjør et interessant kulturmiljø som markerer seg tydelig i jordbrukslandskapet. Oppstu er den delen av tunklyngen som fortsatt har en stor grad av det opprinnelige særpreget i behold. De andre tuna har få gamle bygninger igjen og fremstår som moderniserte firkanttun. Finn Damstuen hos fylkeskommunen har gjort følgende vurdering av Oppstu: *”Samlet sett er anlegget bevaringsverdig i seg selv, både på grunn av sin relative urørthet og som et viktig element i en tunsamling. Slike bygningsmiljøer i landskapet er i ferd med å bli sjeldne”*. Tunet er av samme person vurdert til å ha lokal/regional verneverdi.

Tunet på Oppstu består i dag av sju bygninger; trønderlån, stabbur, redskapshus, mastu/eldhus, grisehus, låve og stall/sauefjøs. Fjøset var i svært dårlig stand og ble revet. For å få tilbake den utpregede firkantformen, ble eldhuset og grisehuset flyttet inn der fjøset tidligere stod. Disse er nå restaurert, men mangler ennå torvtak og vinduer.

Stabburet har tre etasjer og var den første bygningen som ble restaurert med nytt fundament. Det trenger nå nytt torvtak, da det midlertidig bare er lagt på papptak. Redskapshuset har også fått papptak, men på sikt blir det lagt torvtak også her. Trønderlåna er den eneste bygningen i tunet som har kledning utenpå tømmerkassen. Denne er imidlertid værbitt, slik at hele tunet fremstår i solbrent treverk. Låna har imidlertid vært rødmalt tidligere. Her trengs ny ytterkledning på nordveggen og grunnmuren må også settes i stand. Teglsteinstaket er imidlertid i god stand. De tradisjonelle vinduene var delvis erstattet av husmorvinduer, men det er nå satt inn nye, oppdelte vinduer i samme størrelse som de opprinnelige. Dette er imidlertid vinduer i moderne materialer og med isolerglass.

Både stall/sauefjøs og låven har torvtak, men disse er i dårlig stand. Relativt store trær har etter hvert grodd opp på torvtekingen, slik at nye torvtak må være høgt prioritert for disse bygningene. Låven må dessuten rettes opp, og det kreves utskifting av noen tømmerstokker. Disse bygningene er gamle og utgjør svært flotte kulturelementer. At bygningene er fra tiden før sammenbygging av uthusa ble vanlig, og dermed har separert fjøs og låve, gjør det ekstra verdifullt.

Til gården hører en seter i Håkkådalen. Seterbua er i god stand, og både kokhus og mastu er her restaurert. Fjøset er imidlertid svært dårlig, og det er usikkert om det kan utbedres. Her står også ei høyløe i begynnende forfall. Den nærmeste setervollen er dessuten ryddet noe. Finn Damstuen skriver at *”sett fra et vernesynspunkt, er det klart ønskelig at nettopp sammenhengen mellom gårdsanlegg og tilhørende seter vektlegges i framtida. Mange gårdsanlegg har verne- eller bevaringsstatus, men tilhørende seter har sjelden vært med i vurderingene.”*

På tross av at Sør-Solberg Oppstu er et spesielt tun, er tunet på Gammeltunet Hanshus det best bevarte tunet i området. Her står sju gamle, restaurerte bygninger i det som framstår som et tidlig 1800-talls firkanttun. Tunet ble vedtatt fredet i 1969 og blir nå brukt til omvisning og servering, m.m. Gården er tildelt Norsk kulturarv sitt kvalitetsmerke ”Olavsrosa”, som blir tildelt enestående produkter som er rotfestet i den norske kulturarven.

Tunet på Ertshus er et typisk trøndersk firkanttun fra begynnelsen av 1900-tallet, figur 24. Etter at tunet og kirka brant i 1932, ble både fjøs, stabbur, lån og låve (med stall) bygget nytt. Til gården hører dessuten en låve og ei høyløe som står i utmarka. Låna og de to stabbura er i tømmer, men har i likhet med fjøset og låven malt ytterkledning. Låna er hvitmalt, mens de andre bygningene er i tradisjonell låverød.

Figur 24. Tunet på Ertshus er et typisk 1900-talls firkanttun med rød- og hvitmalt bygninger. Tunmiljøet er godt bevart, og ei stor bjørk dominerer gårdstunet. Det nye fjøset er bygd slik at det bygger videre på firkantpreget og er generelt godt tilpasset det tradisjonelle bygningsmiljøet.

Bygningene på tunet er sentrert rundt en graskledd gårdsplass, hvor ei stor, gammel bjørk har funnet sin plass som tuntre. De fleste bygningene er i god, tradisjonell stand, men fjøsbygningen er ny og har fått et større tilbygg mot sør, men uten at tunets firkantform har blitt påvirket. Den nye fjøsbygningen har dessuten fått skifertak og godt tilpasset det tradisjonelle bygningsmiljøet. Det er planen at låven skal flyttes noen meter og restaureres. Skifertaket er i dag ikke helt tett og krever utbedring, samtidig som noe av ytterkledningen må skiftes.

Ertshus var visningstun i Prosjekt Trøndertun. Dette hadde mål om *”bedre ivaretaking av tradisjonell byggeskikk i landbrukets kulturlandskap”*. I prosjektet ble bygningene vektlagt som ressurs, og man søkte å finne fram til løsninger for framtidig bruk av disse innenfor en realistisk økonomisk ramme.

De ovenfor beskrevne tuna setter et tradisjonelt preg på området og har stor betydning for områdets verdi som kulturlandskap. I tillegg er det eksempler til etterfølgelse når det gjelder å sette i stand gamle bygninger og å ta vare på firkanttunet, som står så sterkt i Trøndelag.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Soknedal utgjør et ganske trangt dallandskap, med de viktige bevegelseslinjene Sokna og E 6 som svært markerte elementer i den smale dalbunnen. Landskapet vider seg ut rundt 50 meter høyere oppe, der gårdene ligger på begge sider av dalføret, figur 25. Dette er med på å gjøre at man her føler seg omgitt av en levende jordbruksgrend på alle kanter. Opplevelsen av rom er ganske tydelig, og gjør at jordbrukslandskapet kommer ennå tettere innpå en. Det bratte preget gjør området variert, spennende og svært synlig. I tillegg er det god utsikt fra området, og god innsikt *til* området, særlig fra andre sida av dalen.

Figur 25. Utsikt over Soknedal med området Presthus – Solberg til høyre i bildet. Nederst er dalen ganske smal, mens den vider seg ut høyere oppe, der gårdene gjerne ligger på hyller i landskapet, med brattere jord både ovenfor og nedenfor.

Landskapet er variert og derfor interessant å oppleve. Svært mye av arealet er holdt åpent gjennom kontinuerlig drift, noe som øker områdetets verdi som kulturlandskap. Her er mange bruk med dyr, slik at mesteparten av de bratte arealene blir holdt i drift med beiting med sau og storfe. Et velstelt og levende kulturlandskap preger bygda, og dyr på beite er med på å øke opplevelsesverdien av landskapet.

Beitearealet langs vegen fra sentrum og nordover ligger tett inntil E 6 og har stor betydning for landskapsbildet. Dette er kanskje det tydeligste elementet i hele bygda når man kjører E 6. De bratte bakkene ved Hanshus og Anshus har også en helt spesiell karakter, med tuna tronende over bakkene. På grunn av mye trevegetasjon langs elva, er det nå vanskelig å få et tydelig overblikk over dette området. Ved å kjøre fylkesveg 651 og 653 gjennom området, får man imidlertid et helt annet bilde av grenda. Da kommer det åpne kulturlandskapet med beitemark og gårdstun til sin rett. Samtidig er det flott utsikt over jordbrukslandskapet i dalen herfra.

For de som bor i Soknedal er det gode turmuligheter både i jordbrukslandskapet (særlig langs fylkesvegen) og ut i terrenget. Det er også lagt ned arbeid for å ta vare på noen gamle veger i området. For eksempel er gamlevegen forbi Anshus tatt vare på, og også ei bru over Stavilla er her satt i stand.

Inngrep og trusler

Det er foretatt svært få inngrep i området, bortsett fra vegene, som ikke er knyttet direkte opp til jordbruksdrifta. Dette gjør at området framstår som et helhetlig og velskjøttet jordbrukslandskap. I jordbrukssammenheng er det bygningene som er satt opp uten tilpasning til den lokale byggeskikken som i størst grad har påvirket områdetets preg. Dette gjelder både

nye bolighus og driftsbygninger. Dersom man ønsker å ta vare på et særpreget og flott kulturlandskap, er dette uheldig.

En del arealer er grodd igjen, særlig på restarealer, i kantsoner og langs elva, figur 26. Dette er med på å ødelegge noe for det helhetlige preget, samtidig som utsikta er kraftig redusert, særlig fra E 6. Ytterligere gjengroing vil bare forsterke denne uheldige effekten. I tillegg vil gjengroing av gamle beitearealer være uheldig med tanke på mangfoldet av planter og plantesamfunn. Nedleggelse av gårder, ytterligere effektivisering og påfølgende gjengroing er trolig den største trusselen mot kulturlandskapet i Soknedal.

Figur 26. Gjengroinga er tydelig i de bratteste bakkene, mens den flatere jorda er holdt i hevd. Gjengroinga fører til tap av biologisk mangfold, redusert utsikt og at fremkommeligheten reduseres.

Forfall av gamle bygninger er også en trussel mot kulturlandskapet. En del gamle hus er i begynnende forfall og trenger snarlig utbedring. Flere nye bygninger som settes opp uten tilpasning til lokal byggeskikk, vil utvanne kulturmiljøet. Det er derfor i hele bygdas interesse at tradisjonell byggeskikk rundt et firkanttun videreføres i nye bygninger. For å understreke hvor stor betydning byggeskikken på hvert enkelt tun har for hele bygda, har det vært sagt at *”det som er inne i bygningene er deres eget, mens det ytre tilhører bygda”*.

Vurdering av området

Området Presthus – Solberg i Soknedal oppleves som et helhetlig og harmonisk kulturlandskap. Det har særpreg, med sine bratte bakker og mange bevarte gamle bygninger og tun. Flere tun i området har stor bevaringsverdi, samtidig som grenda har et aktivt jordbruk med relativt få nedlagte bruk. Jordbrukslandskapet er representativt for de litt høyereliggende dalførene i Trøndelag, og bygningsmiljøene er representative for hele regionen. Alt dette gjør området nokså unikt.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

De største verdiene i kulturlandskapet på Soknedal knytter seg først og fremst til variasjon og mangfold av kulturhistoriske og opplevelsesmessige elementer. Sammenhengen mellom bygningsmasse og jord er det som skaper et helhetlig og særlig verdifullt kulturmiljø. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng med den drifta som skapte dette landskapet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing og forfall av kantsoner og gammel slåtte- og beitemark
- Bevare eldre bygningsmasse
- Unngå skjemmende inngrep i området
- Opprettholde og videreutvikle god tilgjengelighet for allmennheten

Siden gjengroinga både fører til tap av utsikt/opplevelseskvalitet og av biologisk mangfold, bør tiltak mot dette prioriteres. Særlig er kantsonene langs vegen og elva viktige, siden dette vil ha stor betydning for landskapsopplevelsen. Området langs elva mellom Soknedal sentrum og sørover til-krysset bør prioriteres høgt i denne sammenheng. Den skogen som er her i dag, gjør at utsikten mot Anshus og Hanshus er svært redusert. Det anbefales at trevegetasjonen her tynnes ut, men med spredte enkelttrær stående igjen. Dette vil ha svært positiv effekt på landskapsopplevelsen her.

Når det gjelder beitemark, er det særlig viktig å hindre at ugjødset, gammel beitemark gror igjen, da det er disse arealene som gjerne har det største artsmangfoldet. Det anbefales at rydding gjennomføres etter samme prinsipper som beitearealet under Anshusåsen. Ryddinga av større arealer bør skje etappevis, og det er viktig å følge opp med hardt nok beitetrykk i etterkant, for å hindre en eksplosiv gjenvekst. Ved sesongens slutt skal graset være godt nedbeitet. Mer om rydding og oppfølgende skjøtsel av gammel kulturmark finnes i vedlegg I til rapporten. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til gjennomføring av slikt ryddingsarbeid. Slike arealer kan også være aktuelle for *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark*.

Å ta vare på den gamle bygningsmassen er sentralt for å ta vare på kulturlandskapet her. I denne sammenheng bør man følge opp det restaureringsarbeidet som allerede er gjort på flere av gårdene. Andre bruk kan trekke lærdom av de erfaringer som allerede er gjort. Selvsagt kan ikke alle restaurere tuna tilbake til 1850-tallet, men den innsatsen som er gjort blant annet på Ertshus, er et godt eksempel på hva som kan gjøres av tilpasninger til moderne drift, uten at man ødelegger det tradisjonelle bygningsmiljøet i nevneverdig grad. Bevaringsverdige bygninger bør settes i stand i samsvar med prinsippene beskrevet i vedlegg II til rapporten. Her står også mer om nybygging og beplantning. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til dette utbedring av bevaringsverdige bygninger, i tillegg til mange andre tiltak i kulturlandskapet.

Skjemmende inngrep bør så langt som mulig unngås. Det gjelder for eksempel private masseuttak, store samdriftsfjøs, eneboliger og lignende. Mye kan oppnås ved å bevisst bruke plassering og vegetasjon til å minimere virkningen av inngrepa. Å holde det rydding rundt tunet og å skjømte kantsoner i eiendomsgrensene, er forholdsvis enkle og virkningsfulle tiltak for å bevare et attraktivt kulturlandskap.

Området Presthus – Solberg er i dag forholdsvis lett synlig og har god tilgjengelighet for allmennheten. Det mangler likevel en del på informasjonssiden. Slik det er i dag, er det

vanskelig å få innblikk i den historia som skjuler seg i kulturlandskapet i Soknedal. Små informasjonstavler eller lignende vil være med på å gi en større totalopplevelse av området. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil nemlig være vanskelig å se verdien i kulturlandskapet dersom man ikke kan noe om det. Også merking av natur- og kulturstier kan inngå i et slikt tilretteleggingsprosjekt. Det vil også kunne være et godt folkehelseiltak.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

5 Kilder

Skriftlige kilder

- Liavik, K. 1996. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag – sluttrapport for Sør-Trøndelag. Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Miljøvernavdelingen.
- SLF 2004. Statens landbruksforvaltning og Fylkesmannen i Sør-Trøndelag. Etter register for produksjonstilskudd.
- Stenvik, L.F. 1989. Tovmoen i Budal – et fysisk arkiv om bruk av utmarka langt bakover i tid. Side 4-7 i Spor nr. 1, 1989.
- Sør-Trøndelag fylkeskommune 2003. Handlingsplan for kulturminner i Sør-Trøndelag. Kulturavdelingen, Sør-Trøndelag fylkeskommune.

Kilder på internett

- Lovdata 2006. I Forskrift om verneplan for Forollhogna med tilliggende dalfører, vedlegg 8, vern av Endalen landskapsvernområde, Midtre Gauldal kommune, Sør-Trøndelag [online]. Tilgang: <http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/for/lf/mv/mv-20011221-1571.html&dep=alle&kort+,+titt=endalen&> [Sitert 16.01.2006].
- miljolare.no 2006. Nettverk for miljølære. I miljolare.no [online]. Tilgang: <http://www.miljolare.no> [Sitert 17.01.2006].
- Naturbase 2006. I Direktoratet for naturforvaltning [online]. Tilgang: <http://dnweb5.dirnat.no/nbinnsyn/> [Sitert: 18.01.2006].
- NGU 2006. Berggrunnsgeologidatabasen. I Geologi for samfunnet [online]. Tilgang: <http://www.ngu.no/kart/bg250/> [Sitert 18.01.2006].
- SSB 2006. Regional statistikk. I Statistisk sentralbyrå [online]. Tilgang: <http://www.ssb.no/kommuner/region.cgi?nr=16> [Sitert 16.01.2006].